

Тарас. Повернення
Олександр Денисенко

Це історія про найтяжчі часи життя Тараса Шевченка, генія українського народу, яка дає відповідь на запитання: ким насправді був найвеличніший поет України – кам'яним символом чи все ж таки людиною з плоті й крові, котра шукає дружби, розуміння, кохання? Відірваний від рідної землі, приречений на тяжку солдатську службу в Новопетровській фортеці у колонізованих Російською імперією землях Казахстану, на сім років поневірянь та мук. А потім – звільнення. Однак це звільнення стало лише частиною хитрої політичної схеми, у центрі якої опинився Шевченко.

Чи міг він знати, навіщо російський цар вертає йому вдавану свободу?

Олександр Денисенко

Тарас. Повернення

Світлій пам'яті батьків і брата

Щось шерехнуло, і на лоба чоловікові, що спав під запилюженою вербою, вискочила холодна жаба. Від задоволення, що всілася на теплому, ропуха заплющила очі й зааніміла. Перед сходом сонця світ став безбарвним. Звуки в саду затерпили. Живе зачаїлося. Тільки жовтявий прапорець над комендантською дачею, що виднілася неподалік, ліниво поколихувався під бляклим місяцем. Вузькі алейки причахлих деревець тяглися від будинку та зникали в сірій пустелі. На кінці однієї з них показалася опасиста фігура старого солдата в заломленім кашкеті, з важким диханням.

Дядька[1 – Дядька – в армії царської Росії – відданий цареві солдат-служака, якому командування доручало стежити за рядовими – політичними засланцями.] підступив до чоловіка, відхилив гілку верби, сполохнув жабу й посміхнувся. Скорпіон повзав по гравію поруч з обличчям чоловіка. Ще трохи – і він вкусить того, за ким дядьку приставлено наглядати. Служака сіпнув головою і для порядку гепнув чоботом по скорпіону так, що чоловік під вербою здригнувся. Прокидатися він не хотів. Його бентежила дійсність, просякнута запахом полинового туману. Мангистауський степ важким духом висмалених денним світилом трав вповзав у його сон. У ньому він ще не був засланцем. Повносилий, безвусий, із баками й довгим чубом, дерся він по снігу на Дніпрову кручу, наздоганяючи молодичку в червоній спідниці й мережаній сорочці. Жінка в тяжі, хутчіша за нього. Незворушна, з опущеними повіками, біла, як лілея... Воскові квітки сипалися з її вінка, і червоні пелюстки спалахували під босими ногами. Він спинився. Молодиця теж. Стояли обое й чекали, хто зірветься першим. Жінка повернула біле обличчя й німо вдивилася в нього. І він заговорив, наче просив пробачення. Красиві, палкі слова лилися мелодією, яка складалася у вірші... Та голосу свого він уже не

чув. Гупання дядька, що втоптував чоботом скорпіона в жорству садової доріжки, гриміло в його голові.

– Вставай, Тарасе! Приказано тобі до хунту йти!

Шевченко знехотя всівся на кам'янистому ложі. Глипнув на дядьку, чи не дурить. А той уже крутився на місці, нагинався за Тарасовими речами, тикав йому зелений мундир, який підняв із каменя під вербою, і говорив, наче заведений:

– Вставай, Тарасе! Капітан Косарев приказали.

– Мене ж від фрунту звільнили?

– Ну чого б я верству[2 – Верства – давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км і вживалася до запровадження метричної системи.] з похмілля сюди пхався? Усіх строять. Мене теж... Представитель командуючого з Оренбурга приїжджають... А вони там у тих «бургах» тебе особливо люблять! – дядька гигикнув, наче вдавився, і потягнув Шевченка за рамено вгору.

Тарас вирвався, підвівся сам і кинув сердито:

– Умиюся хоч! – пішов до колодязя.

Що ближче підступав, то чіткіше зі слизького туману випростовувалася перед ним трьома великими вікнами комендантська дача. На ганку застигли два леви, яких він кілька років тому виліпив із гіпсу в дарунок коменданту Ускову. Обое витріщалися на нього білими пулькуватими очима. Він навмисне був розвернув їх в один бік, обертаючи обох до верби, щоб тішили його дивакуватими мармизами, коли він відпочивав у саду.

Тарас сунув у відро з верблужого шлунка круглий камінь й озирнувся, здригаючись на холодний місяць. Зірки поволі згасали в сірому розсолі пустельного неба. Неспокійна тінь робила світ ще мінливішим і тривожила майбутнім. Шевченко причепив до линви відро й спустив до колодязя. Саме тут у мангистауській пустелі під двома довжелезними скелястими кряжами, які адайці називали Аг-кетік, що означає казахською «Біла щербина», вода підходила близько до поверхні землі. Навесні вона навіть вихлюпувалася з джерел кількома тоненькими струмками і зникала в холодному Каспії. Цю оазу 1846 року загарбали росіяни і звели на одному з кряжів Новопетровську фортецю, щоб контролювати Шовковий Шлях, здирати мито з торгівців і зазирати неситим оком на Хіву, Бухару, Туркменію, Афганістан...

Повне води відро зашкребло зачерствілою шкірою об камінне цямриння. Шевченко нахилився, щоб упіймати його за мотузяне вухо, та дядька вихопив першим. Як собака, захлебтав тухлу воду.

– Хороша зараза. Тіки ж гірка, – напився, сплюнув і простягнув відро Шевченкові.

Той буркнув щось, засукав рукава сорочки, розкрив пригорщі, щоб дядька злив води вмитися. Дядька враз підсунув свою долоню. З-під криво підстрижених вусів зачорніли пеньки зубів і вихопилася просьба:

- Дай на будун!

Червоні очі буравили розпачем. І Тарас не упирався. Пошукав у підшитій зісподу мундира кишені п'ять копійок. Покрутив ними перед дядьковим писком. І коли той зашкірився і вже майже вихопив їх із руки – Шевченко зненацька підкинув п'ятака вгору. Монета пролетіла в дядьки над головою, Тарас у стрибкові зловив її і чимдуж побіг алейкою, повз вербу й карагачі, [3 – Карагач – вид в'яза, що росте в Середній Азії.] геть із саду.

- Ох і дурак! – розсердився дядька й кинувся за ним. Він ледве встигав. А Тарас звеселів і помчав довгим плато понад Каспієм до укріплення, що бовваніло на кінці мису Тубкараган... Прокльони за його спиною тільки наддавали йому азарту й куражу, і він аж заспівав від утіхи. Піщинки змішувалися з опарою у сяючу пелену, що закривала півсвіту. І в тім серпанкові будівля форту зарухалася, немов поповзла з кряжа в смарагдове море. Ще мить – і впаде. І Тарас потягнувся рукою і схопив пальцями фортецю за хвоста. Та шпаркий вітер несподівано роздмухав міраж спільно з туманом. І він повернувся в реальність, у якій його все ще наздоганяли дядькові покрики:

- Дай на будун, стерво! Я ж твій земляк! Як умру – ти в пеклі синім полум'ям горітимеш!

Шевченко обернувся. Метрів за двадцять від нього знову виринув із пустельної мли його пригонич. Він ледве встигав за ним, жалюгідний, із задишкою, у зсунутім на потилицю кашкеті схожий на опудало з простягнутою в вічному проханні рукою.

Тарас зареготався і плигнув через кущ карагани, [4 – Карагана – рід листопадних кущів родини Бобові, жовта акація.] розставляючи ноги в розніжку й підіймаючи вгору двійко куріпок.

Дядько плюнув, укляк, відсапуючись, і провалився в мряку, яка накопилася на нього з вітром, що притягнувся з моря.

Шевченко побіг далі. Під ногами замерехтіли ребрами здоровенні брили. І він кинувся переплигувати з однієї на іншу. Шал і люті розпалювали душу. А море додавало захвату відсвітами сонця, що вже видерлося на обрій. Лелітки гойдалися, крутилися в танці хвиль і оповивали Тараса сяйним шемом буття. Ось коло нього застриміла висока, як стовп, скеля. Шевченко оббіг її.

- А щоб твоїй матері хиря! – долетіли здалека порвані вітриськом дядькові слова.

- А куку тобі в руку! – засміявся Тарас.

Попереду розлом метри три завширшки між двома гігантськими плитами, що нависають над морем. Його треба подолати, бо спуск у крутовисну прірву, що в'юниться метрів сто до берега, тільки там, за протилежною плитою. І Шевченко помчав до неї, одним махом перелітаючи через розлом.

А на верхньому плато дядька вже махав йому руками, бив долонями в коліна й лементував:

– Дурний! Уб'єшся!

Але він його не чув, поспішав до крутого спуску зі скельної платформи. На її краю відштовхнувся щосили й поринув униз, рвучко хапаючись за уступи. Каміння під пальцями раптом почало кришитися. Двое каменюк пролетіло повз нього. Він зиркнув угору й уздрів далеко над собою перекособочену дядькову фігуру.

– Тарасій! – тільки тепер нагадав собі Шевченко, що дядька має таке ж, як і в нього, ім'я. – Тарасій! – прошепотів, бо дужче гукнути не мав сили. Пальці лихоманливо чіплялися за скелясті краї вертикального спуску, які розпадалися під ними. Чоботи Шевченка приснули з піщаникових виступів. Він утратив рівновагу й полетів зі скелі донизу, вздовж довгого прямовисного спуску... Останнє, що він побачив перед собою, був каспійський берег, буруниста хвиля і напуцований чобіт офіцера, на носаків якого балансував гранчак з горілкою...

Шевченко опритомнів на краю здорового плацу неподалік форту. І першими знову усвідомив звуки: «...Два, три, чотири, п'ять...» У центрі плацу рахував секунди, дивлячись на стрілку кишенькового годинника, Іван Бурков – молодий денщик інженер-поручника Андрія Кампіоні. Бурков родом з-під Сватова зі Слобожанщини, з кріпацької родини. Пішов у москалі замість жонатого старшого брата, заради його двох малих діток, своїх небожів. І Шевченко був познайомився з ним на вечірці з офіцерами, куди за красивий баритон часто запрошували Івана. Там Буркова запримітив Кампіоні й вибрав собі в денщики, яких міняв щороку, доводячи їх до могили. І за кілька місяців голос у хлопця змарнів, рожеві щоки вистигли, і сам Іван зігнувся, як похилений бурею кленок.

Ледве гамуючи біль від ударів під час падіння, Шевченко відчув приреченість в інтонації Буркова. Колись рожевощоче обличчя тепер нагадувало пухир із синців з двома каламутними щілинками замість очей, втупленими в Кампіоні, що в центрі плацу мокрий і осатанілий задирав вище голови ногу. Його чобіт був настільки вим'ятий, що скидався на пуант танцівника, на кінці якого балансувала склянка, наповнена по вінця чи то оковитою, чи звичайною водою. По всьому плацу валялися оприски скла, а під поручником черствий ґрунт блищав калюшкою. Кілька вцілілих склянок і цебро стояли рядочком неподалік.

– ...Двадцять один, двадцять два, двадцять три... двадцять п'ять... двадцять шість... – проказував Бурков, ледве ворущаючи язиком...

– Да... и... Двадцять чотири... – промовив з напруженням Кампіоні, бо тримав витягнуту з гранчаком ногу. – ...Двадцять чотири! – не здержався і заволав поручник.

Нога смикнулася, і склянка розбилась об накатаний майдан.

– Ты сучёнок! Я из-за тебя и до минуты так не дотяну! – Кампіоні неквапно опустив ногу й пішов до Буркова, на ходу розтираючи стегно рукою. Не дійшовши до денщика, поручник спинився, різко присів раз-другий, а тоді зненацька підплигнув угору, мов пружина, кинувся до Буркова й зацідив йому носом чобота в обличчя. Денщик упав горілиць. Із носа заюшила кров.

– Вот тебе! – промовив лиховісно Кампіоні, нахилиючись над жертвою. – Забыл ведь, сучёнок, «двадцать четыре». А как без этого числа я спор на минуту выиграю, а? Морда твоя квашенная!

Шевченко від цих слів зітхнув і заходився поволі підводитися. Кампіоні повернув до нього мертвотне обличчя. І як побачив, що то Шевченко, ще більш пополотнів і розтягнувся в божевільній посмішці:

– А тут кому ещё делать нечего?!

Навіженство поручника лякало. Шевченко зібрався на силі й виструнчився, як міг.

– Здравия желаю! Ваше высо-обродие! Рядовой Тарас Шевченко! Третья рота! – пролунали слова голосом, не схожим на Шевченків. Але це був він, тільки інший, так наче той інший грав роль рядового засланця.

– Пиит, значит?! – возрадувався поручник, шарпнувся до Тараса, розмахнувся тренованою ногою, однак в останню мить затримав чобіт біля щоки.

Шевченко навіть повіки не прикрив.

– Чё не дёрнулся, рифмач?!

Від Кампіоні відгонило ацетоном і забивало памороки. А на Кампіоні вже скалилася інша, мало кому відома личина Шевченка. Цю маску хитрого простака він позичив собі з водевілья «Шельменко-денщик». І за нею ховав свій розум. Поручник інтуїтивно вчував, що справжній Тарас таки глузує з нього. Проте на чистім виду лищала сама покора. І Кампіоні навмисне дихав перегаром у Шевченкове лице й чекав, коли ж той не витримає та скривиться. Тарас вивчив ці прийомчики офіцерства, ще як сидів у казематі в Оренбурзі вісім років тому, і давно навчився вдавати вірнопіддане «поїдання очима». При цьому завжди повторював про себе якусь веселу дитячу пісеньку, зазвичай «Женчикка-бренчикка» чи «Ой, летіло помело через наше село». Остання стосувалася Купайла й Морени і контрастом із дійсністю відволікала від божевільного поручника. Шевченко любив цю пісеньку, бо вона нагадувала йому про батьківщину – село Моренці й маленьку річечку, над якою височіла їхня хата. Той потічок із правіків називали «Моренкою» на честь Морени – прадавньої богині весни і дружини Купайла. І тепер вона неабияк порятовувала:

Ой, летіло полело через наше село.
Стоп пом дим.
Воно ж тому Купайлу голівоньку утяло.
Стоп пом дим.
А Морена з radoшaми носить воду пригоршaми.
Стоп пом дим.
Щo загасить, то займеться, то Морена засміється.

Стовпом дим...

– Умный! О другом думаешь! Я же всё вижу, петиметр малоросский!.. Но тебя по морде бить мало! – пробурмотів і затнувся Кампіоні, так наче зловив ротом муху. Потім подумав і сказав: – Ты чего не в казарме?

– Сторожил комендантский сад, вашебродие! Разрешите поспешить на построение?! – карбуючи слова, відповів Шевченко. Краем ока він помітив, як до плацу надбіг захеканий з буряковою пикою дядька.

– Сегодня ж воскресенье! – здивувався Кампіоні.

– Так точно! – відчеканив Шевченко. – Но господин капитан Косарев приказали! Вон у дядьки извольте спросить!..

Кампіоні зиркнув на дядьку, потім на плац і свого змордованого денщика, потім знову на Шевченка і зненацька ще навісніше розсміявся.

– Да ты впору, братец! Мой денщик секунд на часах не понимает! Вишь, рожа от стыда у сучёнка-то покраснела!

Поручник, неначе граючись, підбіг до Івана, згріб за душу й кілька разів зацідив із задоволенням по розбитому обличчю. Той не опирався, тільки ледь чутно повторював: «Слушаюсь, вашство... Слушаюсь, вашство...»

Дядька з цікавістю спостерігав, тримаючись на відстані від утоптаного плацу. Йому подобалася смерть. Він від неї отримував найбільше збудження. Ніщо так не заводило, як хрип, жах в очах і останній подих. Кампіоні теж смерть подобалась, але він любив і погратися. Упокорення долі, яке ледве й міг укласти в два слова Бурков, бісили поручника, бо він уже не відчував у ньому страху. Через те бездушно молотив денщика руками й ногами, поки той не перестав повторювати ті свої два слова і не затих.

Кампіоні лютував над його тілом ще хвилину. Нарешті второпав, що Бурков мовчить, і сказав невідомо кому:

– Вот не люблю, когда в теле нет отпора. Бить не по чем.

І тут він наставився на Шевченка, наче вперше побачив, і заговорив, ніби згадав, хто перед ним стоїть:

– А-а! Это ты, пошлость грамотная. А ну подь сюда!

Не чекаючи, поки Шевченко до нього підійде, Кампіоні знову підбіг першим і потягнув, хапаючи за петельки, на середину майдану. Тарас інстинктивно скинув із плечей руку поручника, мимоволі стискаючи йому пальці. Це ошелешило, а потім запалило неабияк Кампіоні. Він закрутився і закричав до дядьки:

– Помоги, сволочь!

Дядька відразу підскочив, схопив Шевченка й поволік за наказом Кампіоні до цебра, склянок і змордованого денщика.

– Ты ответишь мне, хата мазанная!.. Руку мне хотел оторвать! – лементував поручник, картинно розминаючи пальці.

«Скільки цікавих слів у цьому піддавалі?» – дивувався Тарас і шкодував, що не може все записати до свого щоденника. Ану ж, якийсь негідник візьме, прочитає і донесе.

Поки Шевченко милувався словниковим запасом опияки в мундирі, той уже шарпнувся до нього, щоб уперіщити. Але й удруге не вдарив, а лиш ногою розмахнувся і поклав її Тарасові на плече. Брудна слина піною злиплася в кутках синього рота. Йому дуже кортіло катувати, але він зволікав із цим моментом і через це ще дужче збуджувався й насолоджувався.

– Но я... я милостив! Подсобишь мне – всё забуду. Вот мой носок! Бери и оттягивай! Чтоб носок в линию с ногой был, сучёнок! Мне на нём стакан больше минуты удержать нужно, чтоб вернуть свою тыщу назад!.. Понял?!

І тут Шевченко не втримався і його охопила хвиля ненависті. І щоб приховати її, він вдався до останнього свого засобу – подивився крізь Кампіоні, крізь його біло-багряну фізію. Крізь його всіяні капілярами водянисті очі. Крізь глухий наголовок його картуза, чорно-жовті еліпси його кокарди... крізь його шишковату потилицю... Крізь його каламутний мозок... І там за ним, у нескінченності пустелі, побачив мряку... Велетенські сірі смуги роси, що спадала з неба. За нею вдалині маячили горби завмерлих від втоми верблюдів, що спали біля Хівинського шляху. За ними купчилися кибитки купців-киргизів, які вже розпалювали костровища. І Тарас умить перенісся туди, в інший простір буття, випав із затиснутого над морем плацу.

А-аат! – різкий удар дядьки під ребра розбудив його. Маслак у дядьки добренний, вузлуватий і важкий, як гиря, і він таки вибив із Шевченка химеру посмішки, подібну на стогін.

Дядька б ще лупонув із задоволенням, та поспішав виконати наказ – схопив Кампіоні за носака й потягнув, крекчучи:

– Ану загинай! Згадай, як ціпи в'язав.

– Сильнее! Не шадите, подлецы! – біснувався, кривлячись від болю, поручник. – Я Мешкову на носок проиграл тыщу и папину лошадь в придачу!.. Лошадёнку крайне жалко!

Шевченко наче його не почув і за чобіт поручника не взявся.

Кампіоні страдницьки охнув, ледве втримуючи рівновагу на лівій нозі. Витягнув з-під обшлага кітеля пістолет із коротким дулом, який офіцери називали «пуфером», і наставив на Тараса.

– Тяни!..

Шевченко не витримав і відвернув від поручника обличчя.

– Тягни, дурню! Уб'ють же ж! – зіпнув дядька, вигинаючи носок Кампіоні до землі.

Кампіоні засичав:

– У тебе ещё секунда!!!

Шевченко заперечливо хитнув головою, заплющив очі.

Пролунав постріл... і Тарас укляк, наче вріс у землю. Повіки затремтіли, і він побачив, як до плацу з клубів туману скаче вершник із довгим кавалерійським пістолетом у руці, яким щойно вистрілив угору. То був капітан Єгор Михайлович Косарев. У червоній бурці, з широкими виступами на плечах, його погруддя на сірій кониці мало вигляд монументальний. Шкапина під шпорами двічі звелася дибки і заходи?ла на задніх, як у цирку. А сам капітан з непроникно-бундючним виразом, обрамленим пихатими бакенбардами, байдужно позіхнув, розчепірюючи на плац, море і форт удалині велику пащеку.

– Отставить, поручик! – наказав Косарев.

«Що лишень не зродиться в царській армії!» – майнуло Шевченкові. Він не любив Косарева, але його інколи потішала театральність і надмірна поза капітана. Поряд Бурков, по-братськи ризикуючи собою, підтримував його за плече. А переляканий дядька давав драла п'ятами краєчком морської хвилі.

Кампіоні опустил і пуфер, і задерту ногу і якось боком, як ображений хлопчисько, почухрав жалітися до капітана.

– Господин капитан! Так я ведь Мешкову проиграл папину ло...

Лиш підійшовши, поручник усвідомив, що Косарев сидить верхи на його кобилі.

– ...Лошадь?... – заgrimів Косарев розробленим на муштруваннях командним голосом. – Твоя клячка теперь уж моя! И на носок ты аккурат со мной теперь играть должен!

І капітан так голосно зареготав, що пересилив коняче іржання.

Кампіоні схопив коняку за вузду і спитав розчавлено:

– Как это?

– Ха-ха! – зареготався ще дужче капітан, а кобила під ним забила копитами, обсипаючи свого колишнього господаря колотями з жорстви і піску. – А?! Как я тебя утрел, Кампионы, да-сь?!.. По самое не хочу!

– За что? – ще тихіше пролопотів поручник.

– За жадность твою!.. Мешков напился и под утро рухнул со стаканом на пару. Так что твоя Галюцина отныне моя!

– Как ваша? У неё ж под вашим благородием морду свело!

Косарев торжествував і ще більше набрався пихи, і ще вище звівся у стременах.

– И сколько теперь мне стакан на носке нужно продержать, чтоб всё назад вернуть?

– Минуту и двадцать секунд! – триумфуючи, зареготав, як грім, капітан. – И тебе не сдюжить! Ибо ты у нас неуравновешенный!

Кампіоні нервово заяложив долонями по кобилячій морді й ображено скрикнув:

– А тыща моя тоже ваша?

Цього разу настала черга розтривожитися Косареву.

– Какая тыща? Ты что, ещё и тысячу Мешкову проиграл?

– Да!

– Вот Мешков прохвост! Он ещё и тыщу у тебя выиграл!.. Ну ничё, до фрунта ещё час! Я ещё подлеца проучу! – І капітан пришпорив Галюцину. Та плитнула з місця, мало не скидаючи Косарева на землю, і рвонула до форту.

– Возьмите меня с собой! – кинувся за ним навздогін поручник.

– Кампиони!

– Да!

– У тебя сколько ног?

– Две.

– Вот то-то и оно! И одна другой проворней! – знову загиготів Косарев і пришпорив кобилу.

Шевченко з Бурковим презирнулися. В Івана спухле лице скрутилося в осміх. Тарас суворо зиркнув на приятеля, щоб той не всміхався.

– Смехулёчки! – гарикнув на них Кампіоні, біжучи за Косаревим. – А ну взять стаканы – и за мной!

І Бурков заметушився, підбираючи цілі гранчаки. Шевченко підхопив цебро і, різко сахаючись алкогольного сопуху, закашлявся. У цебрі таки була сивуха.

– Він мене вб'є, – вихопилося в Івана.

– То тікай! Там далі ще Росії немає, – сказав Тарас, киваючи на південь.

Шевченко сидів у здоровецьких чорних шароварах на дальніх нарах біля солдата, якого вже третій день карали колодкою, і малював казарму.

Посеред одноповерхових широких нар, поміж мотузок з одягом, що сохнув, вовтузилися, наче комахи, солдати. Усі невдоволені, злі, сконцетровані на поспіхові, вони кидали жужмом свої простирадла, фабрували чорною фабриєю[5 - Фабра - спеціальна фарба або мазь, якою у XVIII-XIX ст. фарбували вуса й бакенбарди.] із запахом цитрини й цинамону вуса та баки, матюкалися, виганяли курей, що зазвичай сиділи під нарами, а зараз розкудахкалися, збирали порожні штофи, будили трьох повій, що комизилися після короткого сну, і глухо роззиралися довкіл, не бачачи нічого, крім стін, не відчуючи нічого, окрім примусу й наказу. Їх було примушено вдягатися в зимову форму часів Хівинського походу, і це було нестерпно в мангистауську спеку й особливо обридливо вдосвіта.

Двері казарми відчинилися, і трое солдатів - Пастушок, дядька й Тапашов - поперли паки з шинелями, шароварами, чорними в'язаними шапками-масками на всю голову з прорізами для очей, з червоними сукняними клаптями на носах. Одна така була насунута на дядьків писок.

- Вставай, братва! - кричав дядька, тягнучи уніформу першим крізь довгий прохід між нарами до бочок із сіном та столу із залишками їжі й питва. - Пора вдіватися! До нас енерал приїжджають!

Пастушок, проходячи повз огрядного Тапашова, кинув йому найбільшу шапку-маску.

Тапашов важко кркнув:

- Ми в цьому Хиви просвистали!... А щоб ім чорне було!

- Отставить ропот! - не вгамовувався дядька. - В этой муніції будем весь день пустиньой шмагать, щоб маски к роже пристали! - Він дотягнув свою паку з уніформами до великої бочки, жбурнув на дно, стягнув шапку-маску і розреготавсь, уже похмелений і веселий.

- Да пошёл ты! - кинув молодий і задиристий, як півник, солдат.

- Хавало закрой! - докинув інший, цибатий і сухий, як бадиліна.

- Дуракам в масках красивее! - пожартував Нагаев, унтер-офіцер із казахських вихрестів. Жилавий і сухий, різкими рухами він був схожий на вузлуватий батіг, і його боялися.

Тому дядька не звернув уваги на Нагаєва. Цибатого він теж не зачепив, бо той був другом Нагаєва. Дядька накинувся на наймолодшого.

- Ей! Неуваженіє к мундіру? - підступив до молодого ближче, хрюкнув йому під носа, як свиня, і пригрозив: - В карцер захотел?!

Молодик виставив уперед груди, як справжнісінький півень, але дядька пхнув його до нар пузом, аж підплигував:

- Із-за таких, как ти, я по гривенніку за každово буду іметь! - він тішився і біснувався. А довкола нього, чуючи сварку, немов завелися й пробудилися всі.

- Ах ти, морда продажная! - визвірівся молодий солдат і дав щиглика дядькові по носі.

Дядька аж присів. А тоді відвів назад руку, щоб ударити й одразу повалився на долівку. Нагаєв викрутив йому руку і пригнув дядьку вниз. Дядька закрутився, як тарган, зажалівся і забекав.

- Е-е-е! Тіхо-тіхо! Ти же унтер! - визвірівся на Нагаєва, і той попустив.

Дядька вирвався і побіг проходом поміж нарами до виходу, закриваючи голову руками, на яку з усіх кінців казарми полетіли чоботи, валянки, качани з ріпи й олов'яні полумиски.

- Осторожней, падліци! Ви ж перві начали!

Ні з того ні з сього солдати загиготіли, розсмішені вигуками дядьки.

А коли той, тікаючи з казарми, перечепився об брудну ногу колодника, казарма вибухла реготом.

За хвилю регіт ущух і всі знову зосереджено засопли, розбираючись у строях двадцятирічної давнини. Пастушок схопив маску за червоний клапот, що прикривав отвір для носа, й покрутив нею, дивуючись:

- Парні, а для чого ця байда?

- Це маскіровочне напинало, - відповів Тапашов. Він був найстаршим серед солдатів і через те здавався схожим на солончак. Очі вицвілі, немов їх вигризла сіль, щоки, як потрісканий глинистий ґрунт. Розглядаючи червоний клапот, він прохрипів: - А ця байда для сугріву носа, коли тріскун... Тільки ж ми її були зривали, бо вона червона і в неї хивінці добре з луків поціляли... А тут якесь кодро взяло і назад їх попришивало.

- Сволочь назад и пришила, - сказав Нагаєв.

- Хлопці! Це не байда! Це театральні костюми! - схопився Шевченко, вискочив із широченних шароварів, у які заліз був у білих солдатських штанах, і кинув їх Пастушку. - Невже забули, як ми той рік водевіль грали?!

- Чур, я за Парашу! - зрадів Пастушок, схопив сарафан однієї з потіпах, накрутив чорні шаровари собі на голову, а свою маску пожбурих Шевченкові.

- Я сьогодні суфлер! - гукнув Шевченко, віддав маску Нагаєву і, підбігаючи до бочок із сіном, у яких солдати часто зберігали курячі яйця, вихопив два жмути сухої трави, перекутився, став руки в боки й оголосив під бурхливу овацію солдатів:

- Итак - драматург Николай Иванович Куликов, «Ворона в павлиньих перьях»! Свежати́на, господа! Только что из Петербурга!

Від захвату солдати розійшлися, дехто загупав чобітьми об нари. Нагаєв затарабанив по гітарі.

Тарас схопив зі стіни домбру, сів на бочку по-турецьки і заграв швидку казахську мелодію. Це був «Япурай» – так цю пісню спрощено називав кожен казах. Хоча насправді вона звалася «Я, Пірім-ай!», що перекладається як «О Боже!». І Шевченко, що не раз носився з казахами степами на їхніх невеличких кониках-аргамаках і від щастя в душі злітав спільно з кличем «О Боже!» в небесну блакить білих пустель, заграв саме цю пісню свободи. Вона була зовсім недоречна щодо змісту водевіля. Проте Тарас так хотів. Бо того дня йому відрана чомусь вчувався присмак скорої дороги. Уся казарма здивовано глипала на нього, не знаючи, як можна грати російський водевіль під казахську музику. Артисти, вбрані в чудернацькі костюми з шальварами замість хусток, із сіном за пазухою замість жіночих грудей, теж спочатку притихли. А тоді раптом до Шевченка приєднався Пастушок. Параша-Пастушок хвацько вдарила закаблуками і понеслася в швидкому тропаківі довкола бочок. Її танцювальний крок підхопив Тапашов у машкарі з червоним носом, а за ним і Нагаєв з гітарою, і цибатий солдат, що зображав матір Параші, та решта лицедіїв. Раптом Пастушок-Параша спинився, аж Тапашов мало не впав на нього, і звернувся до старого вояки, вигинаючись у поперекові, як дівиця:

– Ах, Доктор, вы своими лапищами не сделаете мне бо-бо?

Намагаючись пригадати репліку, Тапашов зиркнув на Шевченка, і той сценічним шепотом підказав:

– Подойдь, Параша, не дичись!
Моей персоны не бойсь.

У мозолястій руці Тапашова несподівано вигулькнув голубенький носовичок, яким він незграбно витер піт, а тоді, прикидаючись ягням, якомога ніжніше проказав ці слова Параші.

Це змусило публіку затихнути. Смердючий простір казарми заповнився гармонійними мелодіями «Япурая», яку підтримала гітара Нагаєва, і закурене приміщення немовби посвітлішало. Розстібаючи верхній гудзик спідньої сорочки, Пастушок показав служивим краєчок мускулистого плеча, від чого солдатня зажурено зітхнула. А коли Пастушок-Параша граційно підступив до Тапашова й поклав голову йому на груди, манірно мружачись, дехто аж охнув.

Далі полилася частівка, яку Пастушок, пританцьовуючи, вивів несподівано високим і чистим голосом:

– Нет, я, барин, не боюсь,
Мне не страшно быть с тобой.
Говорить лишь я стыжуся
С деревенской простотой.

Тапашов-Доктор погладив лапиською Пастушка-дівицю по шиї і промурмотів, милуючись:

– Да, красоточка, к лицу
Тебе сарафанчик.
Покажи-ка ты старцу
Тайный в нём карманчик.

Ще один гудзик вискочив із петельки натільної сорочки Пастушка, і його голос набрав обертонів інтимності й чутливого придиху:

– Красотою мне не льстили;
В сарафане я – коза;
А за глазки так хвалили
И в глаза, и за глаза...

І Пастушок неначе обійняв поглядом старого шкарабана Тапашова. Той не втерпів і розколовся, випав із ролі й реготнув.

Служиві в чорних масках, що дедалі прибували з сусідніх казарм, пирснули сміхом, неначе один здоровезний чолов'яга. Почулося улюлюкання, сміх. Дехто почав виходити.

І, щоб урятувати водевіль, Шевченко взамін «Япурая» утнув веселий казахський танець «Айголек». [6 – Айголек – хоровод, танець місяця (казах.).]

Тапашов-доктор стрепенувся і заговорив, як міг, замість віршів прозою:

– І з такими більшими глазами, неуже ти любиш свого задріпаного жениха?

– Аякже, я для него шо хошь сделаю! Ось захочу і роздінусь! – підхопив Тапашова Пастушок і скинув із себе сарафан, лишаючись у спідньому.

Одна з потіпах, замотана в простирадло, вибігла скоренько до артистів і схопила свій сарафан. Коли ж тікала назад на нари, простирадло ненароком впало, оголюючи її сідницю.

Казарма загула гоготанням. А Пастушок заходився танцювати казахський хоровод «Айголек», затягуючи до кола всіх «акторів»...

...Веселі звуки хороводу прокочувалися темними переходами між казармами і, віднесені гарячими протягами, закручувалися вихорами пилюки в синьо-червоних відблисках вітражних вікон каплиці. Серед інших похмурих приміщень Новопетровської фортеці її призначення було найцинічнішим – у ній відспівували страчених, закатованих і небіжчиків-солдатів. На плескатий камінний одр сіялася пилюка. Біля нього стояв поручник фон Ферт і обмахував себе японським віялом. Йому після холодного Санкт-Петербурга було загаряче в пустелі. Він розглядав під стінами каплиці хрести з пішанику, на яких були викарбувані прізвища й дати народження без дат смерті, і кривився від пилюки, що кружляла в тьмяних променях і залазила скрізь.

На найближчій до нього хрестовині добре прочитувався напис: «Под сим хрестом почилъ Рабъ Божій ПЁТР НИКОЛАЕВИЧ ТАПАШОВЪ. Царство ему неб?сное. 3 с?нтября 1805 – ...»

– И много у вас таких, которые готовят себе кресты при жизни? – запитав поручник розжалуваного в унтери писаря Петрова, що принишк за його спиною, як тінь.

– Хватает, господин поручик. Тут, на Мангышлаке, к смерти не привыкать, – косячись убік, відказав Петров.

– А вы? – не обертаючись, спитав Ферт.

Петров мовчав. Думав, що сказати столичному снобу, та ще й німцеві на додачу. Особливо його дратувало віяло, хоч легкий подув від нього був і йому прийнятний.

– Я?... Что я... Я – упаси Господь! – відказав він, прибираючи молодецького вигляду. – Я люблю батюшку царя нашего... И верую в искупление грехов.

– Похвально, – обертаючись, сказав поручник і подивився на Петрова, неначе побачив уперше.

Опукле чоло Ферта, обсіпане синьо-червоними полисками з вікон, додавало зловісності його безживним очам. Проте Ферт довго на Петрові не затримався. Він швидко рушив коридорами у напрямку звуків запального танцю, та враз почув кинуті Петровим навздогін слова:

– Вас из Петербурга прислали исполнить пиита Шевченку?... – на мент уповільнив ходу.

За поворотом коридору відкрилося загразоване віконце казарми, в якому було видно ошалілих від танцю артистів. Найвиразнішим з усіх був Пастушок, що вже зашарівся, як справжня дівиця, і, вихиляючи стегнами, якраз пролазив під широко розставленими ногами розгубленого Тапашова. Позад них Шевченко верхи на бочці відбивав ритм по корпусу домбри, підскакуючи і йойкаючи від куражу.

Тільки тут Ферт призупинився. А Петрову здалося, що він вгадав мету призначення в Новопетровську фортецю поручника, тож продовжив набивати собі ціну:

– И верно...

– Что верно? – запитав Ферт і стис віяло в руці, як кинджал.

– Верно, что вас прислали... Я ведь тоже из Третьего отделения и своих за версту чую, – Петров тихо захихикав у кулак: – Шевченку государь помиловал, а вы его здесь навеки оставите, да? Как бы случайно-с...

Цього разу Ферт таки сторонів і, щоб не виказати себе, взявся ховати віяло в рукав мундира. І поки Петров урозумів, що перегнув палицю, і заходився запопадливо відкривати перед поручником двері казарми, Ферт уже передумав іти за ним. Та здалеку долинули голоси офіцерів, що квапилися до своїх рот, і він, обійшовши Петрова, зазирнув у двері. Першим, кого він побачив, був припнутий до стовпа колодник, який чи то ридав, чи сміявся від гуготу солдатів і танцювального шалу. По губах його текла кров, а очі насилу скошувалися на середину казарми, щоб роздивитися, як солдатня витинала гопки. Серед усіх найбільше вирізнявся Шевченко. Ще молоде обличчя контрастувало з посивілими вусами й голомозиною на півголови, а в невіддільній пристрасі зачала насмішка.

– Этот Шевченка? – Ферт спитав Петрова, не обертаючись.

– Этот, – відповів писар.

У далині коридору з'явився дядька, що вів до казарми підпоручника Обрядіна й Чарца, за якими дріботів гладкий фельдфебель. Підскочивши до фон Ферта, усі виструнчилися, віддали честь і в одне горло випалили:

– Здравия желаем, господин поручик!

Ферт недбало козирнув і жестом звелів поводитися тихіше.

– За что это его? – вказав у прочинені двері на колодника.

– Да поляк он... – пояснив Обрядін.

Вочевидь, відповідь не влаштувала Ферта, і тоді багатозначно додав фельдфебель:

– Политический.

А підпоручник Чарц уточнив:

– Он капитану улыбнулся ехидно.

– Уберите поляка отсюда, – зронив Ферт, і Обрядін тут-таки штовхнув дядьку в спину, щоб виконував наказ.

За дядькою поперед Обрядіна й Чарца забіг фельдфебель і гаркнув:

– Третья рота! Стройся! Смирно!

Весела музика враз урвалася, і солдати третьої роти миттю виструнчилися і проскандували:

– Здравия желаем вашибродия!

Інші глядачі водевіля шезли в кількох бічних дверях, наче їх і не було. Тільки потіпаха, що вже нап'яла на себе сарафан, пробігла повз Обрядіна, шкірячись і моргаючи. Підпоручник вдавав, що цього не помітив, і міцним кроком підступив до самодіяльної трупи артистів на чолі з Шевченком.

– А что это, плюгавцы, вы так с утра разгулялись? Много водки вчера выпjali, животные? – Обрядін насунув Пастушкові чорні шаровари з голови на обличчя і вдарив кулаком у живіт. Потім, косячись на Шевченка, сипло наказав: – Получен приказ! Упражняйтесь всё лето в этом зимнем обмундировании для зимнего похода на Хивы!

«От яка дорога мені сьогодні приверзлася!» – засмутився про себе Шевченко, на виду лишаючись бездумно покірним. Навіть різкий погляд невідомого йому поручника фон Ферта, який придивлявся до нього крізь щілину в дверях, ані ризи не змінив у його солдатській полуді. Неясний здогад лише прокрався до серця. Щось вішувало Тарасові, що той голомозий приїхав по його душу. І

коли його від Ферт закрив собою Чарц, що, так само випендрючись, як Обрядін, походжав поміж солдатів, Шевченко глибоко вдихнув і на мить розслабився.

– Хивы возъмём зимой! А там, глядишь, весной и Ассирия наша, Афганистан! Ну, а летом помоем сапоги в Индийском океане! – зафанфаронив підпоручник Чарц і, не обертаючись до Шевченка, вихопив у нього домбру, яку той сховав за ногою.

Двері рипнули, й увійшов Ферт. Про всяк випадок Петров вирішив за ним не заходити. Персона поручника його дратувала своєю цивілізованою правильністю і європейською вихованістю. Таке тут, на Мангишлакові, не сприймалося. І він уже вкумекав що, окрім Шевченка, багато чого в гарнізоні Фертіві не сподобається. Тому йому, не так давно розжалуваному за хабарі з офіцерів в унтери, краще було не висовуватися.

– Третья рота! Подбородки кверху! Лихость в глазах! – скрикнув Обрядін, витягуючись перед поручником. – Перед вами личный представитель командующего Оренбургским гарнизоном Стефан Иоганович фон Ферт!

– Здравия желаем, господин поручик! – заревла вся третья рота, аж луна прокотилася за фортенні стіни.

Від надмірної гучності та нестерпного смороду Ферт скривився. Затим схилив голову, чи то вклонився сам, чи то просто труснув, щоб у мізках не шуміло. Штофи під ногами, дівки на нарах, водевіль замість шикування, писар, що ховається за дверима, і алкогольний сопух – усе в цьому півбатальйоні гнівило його. Однак коли він озирнувся і всіх обдивився, то, кривлячись в усмішці, сказав тільки три слова:

– Вот это зря.

– Что зря, господин поручик? – перепитав збентежено Обрядін.

– Что танец прервали. Задорный очень.

Хтось відштовхнув Петрова вбік. Він увім'явся в стіну, і повз нього до казарми проскочив переполоханий вістовий казак із дуже довгими вусами й ще довшим чубом. Потресаючи ними, немов у пропасниці, він закричав, віддаючи честь то Обрядіну, то Ферту, то Чарцу:

– Господа! Господа!.. На пристани казахские повстанцы атамана Исы шхуну «Ласточка» подожгли!

– Всех в ружьё! – негайно скомандував фон Ферт.

– Третья рота в ружьё! – підхопив Обрядін.

А фельдфебель забігав поміж нар і заходився виштовхувати ще не вдягнених солдатів із криками:

– Встали и побежали! Ружья берите, а не эти маски!

Усі, хто в чому був, побігли з казарми, хапаючи дорогою з пірамід рушниці.

На дерев'яний причал виїхала трійка коней, яка тягла на повозі команду пожежників разом із заливною пожежною трубою і метрової висоти металевим заливним ящиком. Повіз далеко не проїхав по тонких дошках, а спинився на самім початку довгої вимостки, так що до палаючого поштового човна з назвою «Ласточка» лишилося ще метрів із десять. Пожежники зіскочили і, розганяючи матросів, що заливали відрами охоплене полум'ям вітрило морською водою, взялися розкручувати шланги і припасовувати до них дві довгих труби, які закінчувалися брандспойтами.

Як на біду, здійнявся сильний вітер і вогонь із вітрила загрожував перекинутися на мішки з поштою. Біля тих мішків стовбичив капітан, котрий відмовлявся покинути своє судно.

– Бросайте эти дурацкие трубы! Берите ведра – и к нам! – кричав він пожежникам, приймаючи від матросів відра з водою і поливаючи довкола себе палубу, щоб не зайнялися поштові мішки.

Брандмейстер виявився башкиром. Мову російську розумів погано. Тому у відповідь лиш заспокійливо хитав головою і промовляв не так до капітана, як до своїх пожежників:

– Угля насыпай! Шайтан-машина поджигать будем! И вода пойдёт!

Двое пожежників кинулися виконувати його наказ і почали накидати в топку під заливним ящиком вугілля. Зігрітий парю котел грізно зашипів.

– Сгорит ведь сейчас всё! – нервово кричав капітан брандмейстерові. – Ставь своих на ведра!

– Этот машина новый, немецкий! Сейчас от пожар один мокрый место останется! – торочив своєї брандмейстер, насилу накручуючи вентиль, щоб посилити паровий тиск. – Джигиты, держай трубу! Сейчас давай! – гукав своїм.

І в трубі й справді зашуміло, правда, замість води з її отвору повалила гаряча пара. Розжарений випар обварив пожежника, що тримав брандспойт, і той страшно скрикнув, схопився за обличчя руками і стрибонув із причалу в море.

Першими на пожежу з усього півбатальйону прибігли Обрядін, Ферт, Чарц. За ними прискочив Петров.

– Где бандиты? – перекрикуючи лемент пожежі, запитав капітана Ферта.

– Какие? – перепитав капітан. – Когда мы сюда успели, тут капитан Косарев один и скакал на своем битюке! Да вот эти двое ещё тут были!

– Кто? – спитав Обрядін.

Капітан показав на денщика Кампіоні, що лежав непорушно на кінці причалу з раною на плечі, і цейхвартера, за сумісництвом гефенгнісляйтера[7 –

Цейхвартер – начальник арсеналу, гефенгнісляйтер – комендант тюрми.] Мешкова. Останній плавав невеличкому причалу догоричерева, розкинувши руки, й безтямно молився. Петров підбіг до Буркова, помацав пульс на шиї. Для певності – штовхнув денщика. Від поштовху голова повалилася набік.

– Он это... скорее того! – і Петров показав пальцем у небо.

Ферт зазирнув під трап. Витягнув звідти недопитий штоф коньяку, кілька надбитих склянок.

– Что это?! – запитав капітана.

– Не знаю! Мы приплыли ночью! Осколков на причале не было. А сейчас они и на палубе тоже. Водкой до сих пор воняет!

Ферт розкрив віяло і, відмахуючи від себе дим, запитав Обрядіна:

– А вы не знаете, откуда это тут взялось?

– Ну право, Стефан Иоганович! Неужели вы думаете, что «Ласточку» поджёг кто-то из наших? – гмикнув підпоручник.

Обережний Петров, побачивши штоф у Ферта, став у нього за плечима й собі підняв із причалу гранчак, ретельно його розглядаючи. Насправді ж дослухався, що скаже Ферт. А Стефан Йоганович продовжував свої:

– По крайней мере сей господин, что лежит на воде и лепечет несурящицу, должен быть вам знаком.

– Да, это коллежский ассесор, цейхвартер Мешков Михал Федотыч... Крайне странный, знаете, человек... Вы у него и спросите, чего он тут в форме с утра плавает.

– Однако я не понимаю, господин подпоручик, причём здесь повстанцы и атаман Иса? Тут ведь явно играли на носок. И, видимо, шхуна от разлитого спиртного и загорелась.

– Но казахи же тоже пьют, господин поручик. И устав им играть на носок, между прочим, не запрещает.

– Вы всё сказали? – з притиском запитав Обрядіна представник командувача гарнізону.

Підпоручник розгубився і закрутив пальцями, наче забув мову. Його врятували гучні накази фельдфебеля, який біг попереду колони солдатів із форту, і окрики Чарца, що з розпачу духопелив ногами по пожежній машині й закликав на поміч Ферта:

– Господин поручик, вы же немец! Машина не работает, а инструкция на немецком языке!

– Да-да, господин поручик, беспорядок надо кончать! А то «Ласточка» так спорит к ядрёне матрёне! – нарешті знайшовся Обрядін.

Сердитися було ніколи. Ферт обдивився все довкола. Картина мала макабричний вигляд: до пристані валили юрмою кілька сотень напіводягнутих солдатів, дехто в чорних масках, дехто лише в спідньому, на воді плавав горілиць колезький асесор, щось белькочучи, башкири роздували пари іноземній машині, не прочитавши інструкцію, а «Ластівка» майже зникла в клубах диму спільно з капітаном, який продовжував репетувати вже тепер до своїх матросів:

– Почту спасайте, а не свои манатки!

І Ферт здався, зняв кашкет, провів долонею по голеній голові та сказав невідомо кому:

– Что ж, глупость умному не интересна.

Його вагання одразу вловив Обрядін, вихопив із руки поручника штоф і пожбурих у море.

А коли зачув голосний наказ фельдфебеля, що першим, червоний, як рак, прителіпався на причал: «Занять круговую оборону!» – додав:

– Вы тут старший по званию, вы и командуйте!

Поручник фон Ферт зціпив зуби, загравав жовнами і мовчки пішов геть із причалу.

– А где мусульмане?! – запитав його ошелешений фельдфебель.

– Капитан Косарев сейчас за ними по пустыне гоняется, – кинув, проходячи повз нього, Ферт.

Обрядін, ідучи слідом за Фертом, переможно проголосив:

– Враг отбит! Ставь солдат на тушение пожара, пока машина не заработает!

– Солдаты, бегом на тушение пожара! – зазіпав фельдфебель. А як побачив, що всі кілька сотень рядовиків кинулися на вузький причал, закричав: – Стой!!! Разбейтесь на тройки! И по моей команде: «Бегом втроём!» забегаем по три человека на помост и выносим почту! И нежнее! А то вся эта хрень сейчас завалится!

До Ферта підскочив Чарц:

– Господин поручик, умоляю, переведите эту инструкцию! Она ведь на немецком!

І як Ферт того не хотів, та змушений був затриматися біля башкирів з машиною. Двом дав запотиличника. І сам, уподібнюючись усій цій веремії, зачортихався:

– Где вы таких чурбан-задэ понабирали?! Они же давление в паровой системе совсем сбросили!

– Солдати! Бегом втроєм! – верещав фельдфебель, відмахуючись, як і капітан, від диму й вогню. – Сгорим ведь все, пока эта чёртова машина заработает!

Першими з усіх кинулися Шевченко, Пастушок і Нагаєв. Добігаючи до шхуни, Тарас помітив на кінці причалу бездиханного Буркова і, чіпляючись за мішки з поштою, які матроси вже перевантажили зі шхуни, метнувся до денщика. Іван, здавалося, вже не дихав. Шевченко намацав пульс на шиї – тремка жилка ще билася. Перегнувся з причалу, намочив шматину, яку завжди носив із собою для художницьких потреб, і обтер нею лице Буркова. Денщик опритомнів, але заговорив безтямно, у напівмаренні:

– Не бийте мене! Не бийте!

– Хто в тебе стріляв, Іване? – спитав Тарас. – Це я, Тарас! Не бійся мене!

– Тарас?... – денщик упізнав Шевченка, а тоді схопив його правою непораненою рукою за шию, підтягнувся, як міг, до його вуха і зашепотів, озираючись на причал і пожежу: – Косарев цілився, та не вбив, тільки поранив мене... – і від зусилля Бурков знову знепритомнів.

Шевченко гукнув до Нагаєва, щоб допоміг підняти Івана, але той не почув. Тоді Тарас спробував зробити це сам. Іван від того прийшов до тями й застогнав:

– Тарасе, Кампіоні програв мене на носок Косареву... вони й тебе програють...

– А я був подумав, що вони «Ластівку» одне одному прогнали й запалили, – сердито пожартував Шевченко.

– То розлита горілка загорілася... Косарев у палубу стрельнув.

Тут підбіг допомагати Тарасові Пастушок. Вони підвели Буркова й потягли до берега. Іван кусав від болю губи, зиркав несамоовитим холодом на пожежу веремію і бубонів тихо собі під вуса:

– Я в Персію втечу!.. Мусульманином стану! Повернуся і їх усіх повбиваю...

Коли проминали шхуну, матрос витягнув із полум'я мішка з поштою. Підгорілий лантух роздерся, випав із рук матроса, і купа конвертів посипалася в море та на причал. Кілька листів спалахнули, поияті вогнем. Їх закрутив вітер і пожбури в бік Шевченка та Буркова з Пастушком. На одному з конвертів Тарасові мигцем вдалося розгледіти своє прізвище. Це був лист від його друга з Петербурга Михайла Лазаревського. І Шевченко потягнувся за ним, але не вхопив. Конверт, що горів з одного боку, видно, вже був розпечатаний у ІІІ жандармському відділі. Від метляння на вітрі він розкрився, і звідти вискочив дрібно списаний аркуш самого листа, який ще вище знявся в небо й полетів у бік берега й фортеці. Якраз під цю мить прибіг за поштою Тапашов і Тарас перекинув на його плече Буркова, а сам помчав за своїм листом, розштовхуючи всіх, хто траплявся на його шляху. Він навіть не помітив, що попхнув поручника фон Ферта з причалу. Той мало не впав у воду й, роздратований абсурдністю всього, що відбувається, погнався за зухвальцем.

Лист відносило вітром дедалі вище. І щоб наздогнати його, Шевченко сплигнув із причалу в море, обминаючи і пожежну машину, і вервицю з солдатів, і фельдфебеля, що надривав горлянку. А вже на березі він запетляв, увиваючись, між кількох сотень надбіглих у масках і наохляп накинутих шинелях служивих, що вищирялися на аркуш паперу, який пролітав над їхніми головами, неначе знущався з рядового Шевченка.

І коли Тарас видерся за листом на тренувальний плац, Ферт таки наздогнав його. Зірвав зі стояка фігуру казаха для уколів багнетом і пожурих її у Шевченка. Удар припав на спину. Тарас повалився на плац, мало не зловивши перед тим листа. Ферт підбіг і притиснув списаний аркуш чолом до втрабованого гравію.

На пристані високо в небо зненацька вдарив струмінь води. То запрацювала пожежна машина. Почулися вигуки і радісний гамір.

А на плац назустріч Ферту якраз вискочив капітан Косарев на Галюцині. Він поспішав на пожежу на коняці, котра його не слухалася, бо за ними, як міг, тягнувся п'яний Кампіоні, який весь час кликав свою кобилу, через що Галюцина то спинялася, то повертала капітана лицем до свого хазяїна, то, пришпорена, знову неслася на гасіння пожежі.

– Что здесь происходит? – проварнякав до новоявленого поручника Косарев, спиняючись і беручись під боки, щоб не хитатися в сідлі.

– Сбежать подлец пытался, – спокійно відповів Ферт і штовхув Шевченка, що вже підводився з плацу за своїм листом.

– Поручик, извольте объясниться! – наполягав захмелілий Косарев.

– Нет, это вы, капитан, извольте объясниться, что тут происходит! – Ферт знову прибрав маску байдужності. – Спешу представиться: личный помощник командующего Оренбургским гарнизоном, поручик Стефан Иоганович фон Ферт. Прибыл ночью на неизвестной вам шхуне «Ласточка».

Останні слова привернули увагу Кампіоні, який нарешті наздогнав Косарева, схопив Галюцину за вузду й безглуздо втупився в незнайомця.

– А, – тільки й відповів капітан. – Егор... капитан... Михайлович Косарев. Командир этого подлека, – і Косарев показав кудись униз, чи то на Кампіоні, що теліпався на вуздечці, чи то на Шевченка, який силкувався звестися на рівні.

– Рядовой Шевченко! Никак драпать решил? Куда, изволь тебя спросить? К врагам? К хивинцам? Или к атаманам Исе и Досану! – роблено скрикнув капітан, а тоді посміхнувся до Ферта: – Уже седьмой год не могу этого комедианта заставить кровь за отчизну проливать!

Шевченко не дослухався до Косарева, весь час намагався підвестися, однак Ферт вільною від листа рукою утримував його.

– Я вас попрошу, поручик! Віддайте мені мого листа! – наполягав Тарас.

Замість відповіді Ферт відкинув його і якраз у руки солдата в чорній масці, що підскочив до офіцерів. Він скрутив Шевченка і поставив на коліна.

– Ты кто таков, молодец, будешь? – запитав солдата Косарев.

– Я? – розхихотівся солдат у масці.

Шевченко спробував вирватися. Солдат, недовго думаючи, гепнув йому кулаком по тімені, ще дужче зареготав і, зриваючи маску, сказав:

– Не признали, гаспадин капитан?... Я ж його дядька! І тожє Тарасій...

Угледівши щось знайоме в дядьковій фігурі, нарешті отямився Кампіоні. Важко ворущачи язиком, проказав:

– Чё стоишь, воитель?! Вяжи беглеца!

...В'язати його було легко. Він не опирався. Не міг. Геть знесилів. І в очах було темно. Світилися лиш силуети пустелі. І в напівмаренні він пригадував, як ходив уздовж Новопетровської фортеці вночі (а ходив він так частенько) і завжди молився. Молитви в нього були свої:

Боже, спаси, суди мене
Ти по Своїй волі.
Молюсь, Господи, внуши ім
Уст моїх глаголи.
Бо на душу мою встали
Сильніі чужії,
Не зрятъ Бога над собою,
Не знаютъ, що діють.
А Бог мені помагає,
Мене заступає
І ім правдою Своєю
Вертає їх злая.
Помолюся Господеві
Серцем одиноким
І на злих моїх погляну
Незлим моїм оком.

Інколи молився вголос, а іноді – про себе, коли чиясь чорна тінь виникала перед ним. І він не знав, чи це степовий вовк, чи адайський повстанець, що підкрадається до форту й вистежує, чи не пошлють москалі каральний загін, щоб загнати ще один аул на будівництво фортифікаційної лінії вздовж Сирдар'ї. Адайський повстанець йому не страшний, бо він йому товариш. Та й вовк не кинеється на нього, бо ще від діда Шевченко відає заповітне слово. Але в нього немає слів випросити собі в Бога долі. І він нипає верству за верствою пустелею, як сновидя, і шепоче слова про милість і сподівання. А потім дістається знеможений до саду, до альтанки, казахської кибитки і літнього будинку з широкою верандою і пласким дахом. Вони неначе пливуть поміж запилюжених, укритих першим листям дерев у хвилях срібного туману під місяцем, що вгасає на ліловім небі. Три алейки із зачучверених

шовковиць і карагачів тягнуться в три лінії і зникають, губляться в пісках й імлі. І на самому кінці однієї з них під своєю вербою він падає, лягає в пил. Кладає голову на камінь і спить, наче мертвий. Кришталеві пилинки іскряться в тумані над ним. Їх він добре бачить у своєму маренні.

Раптом щось шерехтить у піднебесній тиші й на лоба йому вискакує чорна жаба з булькатими червонястими зіницями.

Вона йому нагадує, що він є. Присипане порохнею обличчя ясніє.

Його губи ворухаться, згадуючи та беззвучно промовляючи ім'я. Це його ім'я? Чи не його?... Він часто від самого дитинства, від першого усвідомлення себе, прокидаючись, нагадував собі власне ім'я. А наступного пробудження знову забував, хто він є. Панічний страх не згадати самого себе охоплював тоді його ество до останньої клітинки і кидав у холодний піт. От як і цього разу. Хіба тільки жаба відволікала його від знецінення. Вона була смішною. І він від того усміхнувся, лагідно, у вуса. Рука самовільно потяглася до жаби, і та плигнула йому на живіт. Хитро кліпала, чи згадає себе...

І він згадав усе, і через те застогнав і знову склепив очі. А жаба плигнула в темряву пустелі й звідти кумкала, нагадуючи про дійсність, у яку йому не хотілося повертатися. Але й сон його не брав. А міжсоння гризло, мучило, навертало в пам'ять безліч неусвідомлених слів. І Тарас замарив, заговорив до себе якимись неначе й своїми, але давно придуманими словесами. За них він страждає, через них існує. Вони самі ллються з його серця, і він часто не розуміє, звідкіля вони беруться, тоті його палючі й ніжні слова...

...Зовсім інші вірші чула Агата Ускова.

Їй здавалося, що шум пилової бурі, яка не вгавала в Новопетровському вже третій день, приносив їй уривки Шевченкових слів. Але всі ті слова були про кохання, про важку дівочу долю. І Шевченкові вірші найбільше витріпували їй серце. Вона вдивлялася у вікно в клуби пилу і ловила подумки в шумі бурі зрозумілі їй співзвуччя. А за вікном фельдфебель силкувався розбудити й прогнати з плацу-параду верблюда. Худобина нарешті зреагувала на противного чоловіка з дрючком у руці й задерла морду, щоб плюнути. Що було далі, укрила завіса пилуки. І Агата Омелянівна – двадцятидев'ятилітня дружина коменданта Траклія Ускова – немовби занурилася в неї, у її коливання, подібні на марення. Потік тягучої суміші спершу, переливаючись, зависав велетенським валом, а потім котився на тебе, заповнюючи все суще і тебе самого...

Через шум пилової бурі, який низьким гулом роздирав стіни будинку коменданта, Ускова не почула кроків свого чоловіка. Її схилений силует у вікні виказував застигле страждання.

Усков завмер у дверях. Він схвилюваний. Він хотів щось сказати, але стримався. Поважний вік і досвід двадцятисемирічної служби позбавили його спалахів ілюзій, перебільшення, надриву й іритації. В усьому він шукав середину.

У вікні неначе з пилу вирости дві постаті солдатів. Вони перебігали площею, тікаючи від валу пилюки, що тягнувся за ними, до їхніх спин і голів. Ще трохи – і вал накриє їх, злігне одним махом і перетворить на сіре ніщо. Й Агата замахала до них рукою, щоб лягли на землю. Але вони її не помітили у вікні. А язик таки дотягнувся до них, поглинув служивих із вусами, рушницями й кашкетками, забив ніздрі, вуха і покотився гігантською хвилею, піднімаючись угору, до будинку Ускових, затуляючи все: форт, людей, сонце і день. Лавина пилу з двигінням вгатила в шибу, розтікаючись дрібнесенькими часточками по склу, розсипаючись на невловимі скалки поглинутих образів світу.

Ускова скрикнула і відсахнулася. Обернулася до кімнати й побачила Іраклія Олександровича, що сидів у протилежному кінці ідальні за великим овальним столом, укритим білим обрусом. Він застиг, обхопивши голову руками – чи замислився важко, чи заснув. Щоб не потривожити чоловіка, Агата тихо сіла навпроти. Між ними білів видовжений овал столу з сушеними динями й фініками в порцеляновому лазуровому полумиску посередині.

Іраклій підняв голову. Замучений, але спокійний.

– Казармы, канцелярию, даже церковь... везде побывал. Его нигде нет. Адьютанта послал, чтоб поискал в станице Николаевской, возле пристани и у Нагаева в казарме, но...

Але Ускова не дала йому договорити. Вона прошивала його великими карими очима, випитуючи й не довіряючи. Іраклій лиш бровою повів і стомлено проказав:

– Да, Агата Емельяновна, я был бы рад его отъезду... Вы же это имеете в виду, смотря на меня, как на контрабандиста с Шёлкового пути?... Но я не имею никакого отношения к его исчезновению. Поверьте...

Жінка опустила очі. Чи вірити чоловікові, чи ні?

– Но уж если он сбежал, то шпицрутенев ему не миновать, – важно проговорив Іраклій Олександрович.

– Ираклий... – змучена непевністю Ускова нарешті зронила ім'я чоловіка... – Я бы не просила... понимая ваши чувства ко мне, однако... – промовила з легким шведським акцентом. Долоні їй похололи, шкарублячись лихоманковою сухістю. Вона й сама не помітила, як устромила знову в вікно. А там шаленіла пилова буря. І вона була слабша за її тривогу.

Усков давно не бачив дружину в такім сум'ятті. Такою вона була лише тричі: коли погоджувалася вийти за нього, нелюбого, заміж і коли померли один за одним від хвороб двоє їхніх перших хлопчиків. І він пожалкував, що ще більше збентежив дружину. Неквално витягнув із кишені кисет. Неспішно набив тютюном люльку.

– ...Но я ему вчера колкость сказала. Оборвала его... Когда он читал свои «Лечу в неволе дни и ночи».

І Усков, прикриваючись люлькою, ледь хмикнув, на її «лечу» замість «лічу».

- Что-то не так? - подивувалась Ускова.

- Почему?

- Что - почему?

- Почему вы его оборвали?

- Ему стало нехорошо от своих же стихов. А мне... неудобно...

- Отчего же?

- Потому что ему становится особенно больно, когда он читает свои стихи. И я часто эту боль не понимаю... Я ведь в малороссийском... okunnig... знаете... - вставила слово шведською, не в змозі віднайти російський відповідник.

- Невежда, - Усков переклав російською.

Агата знесилено схилилася над білим обрусом. Її пальці мимовільно намацали ледь відчутний рубчик у візерунку матерії.

- Видите, даже это ваше простое словко не могу запомнить, - скрушно пролепетала.

- Вряд ли ваше незнание украинского - причина его исчезновения, - дозволив собі іронію Усков.

Зосереджені на своєму, Ускови й не зауважили, як у відчинені двері ідальні прошмигнула чиясь маленька тінь. Тільки коли Усков відчув, як хтось верткий наступив йому на чобіт під столом, він розплився в блаженній усмішці.

Щось торкнулося Агатиної ноги, і вона здригнулася. Зиркнула на чоловіка, який невідомо чого пускав смішки, і, показуючи очима вниз під стіл, давав зрозуміти дружині, щоб вона прикидалася, ніби нічого не помічає. Ускова збагнула в чім річ і вчасно встигла напустити безжурну міну, бо якраз з-під столу вискочила з риканням їхня чотирирічна донька Наташа. Вона ревля немилосердно, уподібнюючись верблюду, який горбився, витягаючи вперед шию, і бився ногами. Ще трохи - і Наташин верблюд готовий був плюнути.

Батьки дружно посхоплювалися зі стільців, а жінка ще й сховалася за чоловіка, щоб захистити від оскаженілої тварини.

- ?h, vem ?r det?...[8 - Кто це? (швед.)] Да это зверь лютый?! Спасите! - зойкнула Ускова.

Іраклій Олександрович витягнув люльку з рота, наставив її чубуком на верблюда і клацнув язиком, імітуючи постріл. Наташа-верблюд здригнулася від уявної кулі, що влучила в неї, впала і засмикала ногами. Вона вже бачила, як офіцери вбивали джейранів і сайгаків, тому й подумала, що так само мав би сіпатися і верблюд, якого поцілила куля. Ускову найменше подобалася ця фаза завмирання, яку зображала його донька. Він хутко

нахилився, згріб малу в обійми та всадив собі на руку. Ната була задоволена. А батьки вперше за цей день замирилися.

– Это кто был, Ната?! – спитав тато доньку й поцілував у щічку.

– Верблюд! – сказала мала.

Ускова підійшла збоку й погладила доньці коротке волосся. Стрижена під хлопчика, Наташа всіх вражала не по-діточому мудрим поглядом. Допитливість дівчинки приваблювала багатьох. І хоч маленя потішно шепелявило, виговорюючись у чотири рочки, та в інтонації вже вчувався розум і цікавість.

– А ведь сколько тут живем, а фельдфебель верблюда с плаца отогнать никак не может! – тербячи русявий йоржик доньки, сказала Ускова.

Наташа несподівано схопила мамину руку, притримала рухливі пальці й, делікатно прибираючи їх із голови, відповіла:

– Вашши пальтсы мешьшают моим мышьям.

І, сконцентрувавшись на думці, Ната з усією серйозністю звернулася до тата:

– Отетьс, вы умеете говорить правду?

Питання було настільки несподіваним, що комендант про всяк випадок вирішив віджартуватися:

– До некоторых пор.

– До каких некоторых? – від двозначності відповіді Ната нахнюпилася, й Іраклій Олександрович, щоб заспокоїти, пригорнув доньку, яка от-от розплачеться, і турботливо спитав:

– Что случилось, Наташа?

– А потшему его нет? – спитала Наташа.

– Кого нет? – здивувався Усков.

– Моего Горитша! – захлипала мала. – Отьшего дядя Тарашь третий день к нам не приходит?

Агата й Іраклій презирнулися. Іраклій Олександрович вирішив продовжити гру з донькою, нахилився їй над вушком і промовив до неї по секрету:

– Ты знаешь, он, должно быть, с великанами бьётся.

– Один в пустыне! – Агата підтримала чоловіка, проказуючи Наті слова в друге вухо.

Від тих нашіптувань дівчинка затулила вуха долоньками. Очі її зробилися круглими. Вона захитала головою і категорично заперечила:

- Шь великанами? Я была в пуштыне! Там вшьо ровное!

- Ты была там днем, а великаны в пустыне вырастают из глубины земли только ночью, - продовжив вигадувати Усков.

- А жачем великанам рашьти? Они ше и так жьдоровые!

Усков звернувся до доньки, як до дорослої:

- Нет такого существа, Наташенька, чтоб ему не захотелось стать повыше.

- Отетс, тьшего вы меня дурите, когда нушно его ишькать!

Ната вирвалася від батька й побігла до вхідних дверей.

- Ната! На улицу сейчас нельзя! Там пылевая буря!.. - скрикнула Агата й поспішила за нею.

- Подождите нас тут, - наказав Ферт Михайлу Мешкову, спускаючись камінним тунелем у найнижчий ярус тюрми, видовбаний у скелі під Новопетровським укріпленням.

- Позвольте, господин поручик! Тюрма - это моя парафия! - запротестував Мешков і рушив за Фертом і Косаревим.

- Тюрма - ваша, а моя - всё Новопетровское, - відрізає поручник.

Та Мешков ніяк не вгамовувався і тільки відкрив було рота, щоб сперечатися далі, як Косарев притримав його за лікоть:

- Ты всё проспал, Миша... Побудь здесь. Если надо, мы тебя позовём.

І Мешков спинився, отетеріло глипаючи на капітана, котрий ішов униз перед поручником видовбаними в піщанику сходами, вказуючи молодшому за званням дорогу.

Коли тунель повернув двічі ліворуч, Косарев тихо й категорично заявив:

- Это всё. Больше в карцере я прятать его не могу. Комендант Усков его ишет. И по голове ваши зря его ударили.

- Ударили? Разве... Что-то не припомню, - байдужливо відповів Ферт.

- Милостивый государь! Ваши опричники так его отделили, что он теперь только стихами разговаривает, по-малоросски! - обурювався капітан.

Здалеку, з глибин підземних лабіринтів, до них долинав незрозумілий гугіт, не схожий на ревіння пилової бурі. І що глибше вони спускалися, то чіткіше те гуготіння виокремлювалося в слова:

- ...Нехристияни!
Чи не між вами ж я, погані,
Так опоганився, що й не знать,

Чи й був я чистим коли-небудь...

- Это он? - призупинився на мить Ферт.

- А хто же ещё может тут так орать? - лютився позад нього Косарев.

- Etwas zu einfach, [9 - Щось дуже прямолінійно (нім.).] - кинув поручник і знову рушив.

- Что? - не зрозумів німецької Косарев.

- Он в бреду? Или намеренно декламирует? - спитав, не вшановуючи капітана відповіддю, Ферт.

- Его не разберёшь. Он тот ещё артист!

Вірші не стихали. Однак що ближче підходили до Шевченкової камери, то очевидніше було, що вірші читалися тихо. Луна відбивалася в лабіринті коридорів, тим самим посилюючи їх:

- ...Бо ви мене з святого неба
Взяли між себе - і писать
Погані вірші научили...

- Und das ist schon interessant, [10 - А це вже цікаво (нім.).] - і Ферт підняв угору пальця і задеригував у такт Шевченкового вірша.

- Что-то я вас не пойму! - дратувався, ідучи позад нього, Косарев.

Вони саме проходили тортурню, по ланцюгах якої шнирили пацюки, а беззубий профос у чалмі й рудому від крові фартусі змивав шваброю волосся у великий отвір у камінній долівці.

- Это неважно.

- Как вас понимают?!

- Вам важно помнить государев указ, что все чиновники независимо от ранга и департамента должны содействовать третьему отделению... То есть мне... - і Ферт виразно зиркнув на профоса.

Той у відповідь заперечливо похитав головою.

- Да я Мешкову, чтоб он донос смастерил, тысячу рублей отвалил! - випалив, не зважаючи на присутність профоса, Косарев.

Ферт пирхнув і вже біля дверей Шевченкової камери стримано виправив капітана:

- Вернул.

- Что?... Как вы сказали? - сторонів Косарев.

– Я сказав, що об игре на носок, позорящей честь офицера, я пока доносить не буду. Пока не буду, – пояснив із холодним блиском в очах Ферт і відкрив вічко у дверях камери.

За завісою жовто-сірої пилюки на кам'яній долівці лежав і марив розпластаний Шевченко.

– Nein. Er l?sst sich nicht t?uschen, [11 – Ні. Він не придуркується (нім.).] – сказав сам до себе поручник.

На тімені Тараса запеклася коржем крові рана. І Ферту зробилося гидко. Гидко від самого себе. Інтелегентний Стефан Йоганович, який скінчив курс філософії у Віттенберзі, [12 – Віттенберг – місто в Німеччині; центр культурного і політичного життя, зіграло помітну роль на початку Реформації, було місцем діяльності Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона і Лукаса Кранаха.] картав себе, що змушений був змінити професію і податися спершу до прусської, а пізніше до російської армії. А найгірше, що коли запропонували брати-франкмасони стати таємним слідчим у III Жандармському відділенні, то він погодився. Коли б знав, скільки в тій Росії мудрих людей зараховано поліцією до інакомислячих, то ніколи б цього не вчинив. А так тепер мусить стирчати тут, на краю світу, і говорити сам із собою німецькою. Та й побитий нанівець Шевченко йому більше нагадував живий докір, аніж на подоланого ворога системи.

– ...А ви!
Дивуетесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і, як ви...

Душі убогої цураюсь... – неначе самовільно, як саме дихання, продовжували вилітати з Шевченкових грудей слова.

Ферт опанував себе, закрив вічко і з замріяним виглядом обернувся до Косарева, що так само зазирає до камери.

– Мелодично... И метафоры сильные, – сказав поручник.

– Так точно!.. Сильные! – сказав, наче відкозиряв, капітан.

– Он даже в бреду опасен! – перевів на інше Ферт. – А вы бреду способствуете! Вы что – целый литературный салон тут развели с ляхами, казаками и малороссами?!

Від такого нахабного звинувачення капітан побуряковів.

– Господин поручик! Вы смерти Шевченки добиваетесь или моей отставки?!

Ферт знову не відповів. Здмухнув із кашкета пилюку, вдарив підборами й пішов геть. Він сприкрався самому собі. Тому далі лишатися з Косаревим не міг. Перед приїздом сюди йому було сказано під час ритуалу застольної ложі [13 – Застольна ложа – масонський ритуал, відбувається в урочистих випадках у формі бенкету після зібрання масонської ложі, в одному з устаткованих приміщень масонського храму.] обходитися з Шевченком якомога

обережніше. А він не зміг. Новопетровські майстри заплічних справ цього йому не дали. Перестаралися, хоч він і не наказував.

І коли Ферт пішов, то Косарев, розчавлений поручником, ще стояв кілька секунд, долаючи гнів. А потім підійшов до профоса впритул і сказав:

– Плохо работаешь! Он должен либо подписать дознание, либо... В общем, у тебя два часа.

...Світло продиралося у свідомість повільно. Спочатку спалахнули, неначе намальовані, червоні точки. Поволі розширюючись, вони ясніли, поки не вибухнули сяйвом. А коли з'являється світло, то одразу розумієш, що таке темрява. І тоді зроджується перше порівняння. Спочатку воно на користь посвіту. Однак коли світло набридає, то рятує п'ятьма. І тоді ти вже не відаєш, що краще. І якщо не нагодиться о тій порі якийсь мудрий порадник, котрий не збреше тобі, що краще, осяяння чи п'ятьма, то може статися так, що різниці між світлим і темним ти й не знайдеш. Утім, хай там як – незле і те, й інше, бо від зміни яси й тіні зринає все живе...

«Ось бодай се відчуття холоду в потилиці. Хіба воно не свідчить про те, що я ще живий? – спитавсь у своїх невидючих очей Шевченко. – Хіба відчуття прохолоди в зашийку – не ознака того, що тіло мое в інших місцях ще тепле?»

І Шевченко поворушив холодною потилицею й відчув, як із теплого лиця йому сиплеться пил.

«Так облітає прах... – пожартував із себе. – І я – це прах, що повертає голову й осипається...»

Потім він підняв руки. Ліве плече сильно боліло, але ще згиналося. І він поклав долоні на обличчя і зрадив тому, що воно ще мало шкіру, очі, вуха, ніс і на дотик не схоже на кістку.

«Оце вже справді смішно!» – зареготався до непроглядної п'ятми.

«А може, я осліп? Бо скрізь суцільна темрява», – і Шевченко важко підвівся. Поки підводився, вдарився скількись разів об виступи каміння. А коли випростався, то нарешті побачив темряву, побачив, як вона ворухиться...

Це дивне почування, і воно таки й справді нагадувало смерть... Проте це не вона. Це всього лиш пилова буря, що вклякла, застигла вночі над Мангистау. У її бурхливому вируванні завжди наставав момент, коли вона зненацька зависала здоровенними язиками з неба на землю, немов опущена з космосу завіса. І так тривало годинами. І якщо під рукою не траплялося кресала й сірки, то навряд чи ти побачиш її – ту свою руку. Її не видно, хоч в око стрель.

Щодо руки, від якої є безсумнівна користь. Шевченко спершу намацав нею прохолодне каміння, а потім наштотхнувся високо в себе над головою на щось більш тужаве й ребристе, що увім'яти нігтем несила. То були іржаві грати. І поміж них ворухилася, пересипалася крихтами мОроку п'ятьма. Він

обертається і наштовхується на камінь. Навпроти, на віддалі витягнутої руки, ще одна стіна. А значить, це карцер.

Під ногами перекотилося шипіння. А потім щось дуже холодне поповзло повільно по Шевченкові вгору. Спершу по нозі, потім вздовж попереку, далі залізло на груди й застигло перед його лицем струменем мускусного подиху. Змія – довга, дужа, майже крижана – піднялася аж до його рота.

Шевченко припишк. Відчуття загострилися, й у темряві він розрізнив роздвоєність жала, учув зміінний ритм і частоту намацувань простору. Змія теж уклалася. Наче очікувала, що чоловічина закричить, сіпнеться, і тоді вона ужалить, залізе йому в рота, з'їсть ізсередини. Але він не скрикнув. Ледь чутно видихнув на неї свій біль. І змія теж учула його. Їй так само боляче й порожньо в чужому для неї світі, куди її випустили з мішка, а перед тим були зловили серед каменюк адайського міста мертвих десь біля Новопетровського. Там її кубло, там вона оберігала спокій душ адайських мудреців, що століттями відходили до бога Тенгрі.[14 – Тенгрі – назва Бога у тюркських народів, Всевишній, відповідає поняттю Бога у християн, Аллаха в мусульман і китайському поняттю Неба.] І там її зганьблено і схоплено за хвоста, кинуте в гнилий мішок. І якби цей чоловік, що лежав у нетямі на дні карцеру, не подарував був їй тепла, вона б захолола від ганьби, всохла від урази і вросла б лускою в камінь. І коли вона так подумала – Шевченко побачив око змії. Воно світилося помислом. А ще в нім з'явився страх. Через те воно людям видавалося моторошним. Надмірне бажання захистити себе, плазуючого, нищого, збезчещеного, студеніло в ньому, лякаючи теплокровних.

І Тарас видихнув біль. І змія пойняла його. Шевченко торкнувся зміїної спини, довгої, не власкавленої. І та засичала, вигнулася. І Тарас знову дмухнув їй на язика ніжні слова, і вона вдоволилася та стулила пащу.

«Як на клямку», – і Шевченко побачив п'їтму. У ній він голубив змію. То була гурза. А змія засинала і сковзала кільцями вниз на змерзлу долівку, де сірою плямою бовванів аркуш списаного паперу від Михайла Лазаревського, за яким Шевченко гнався на пристані. Змія знов відчула його збуджену кров, та сон перемагав. Її затримав лише на хвилю жар брижової вени Тараса і тепло артерії на стегні. А тоді вона сповзла на самий діл, згортаючись кільцями.

Шевченко підняв листа. І, щоб не тривожити змію, впираючись руками й ногами в протилежні стіни вузької камери, з аркушем між міцно стиснутими губами, піднявся під стелю на рівень ґрат. Зиркнув униз. Гурза не рухалася.

Із горішнього вікна, що виходило на тюремний двір у рівень із землею, сипався пил. Усе Новопетровське охопила буря.

Зненацька в дверях камери відкрилося вічко. Шевченко обернувся і побачив біле з чорною цятиною посередині. То зазірало око. Воно задерлося вгору до стелі й довго вдивлялося в Шевченка.

– Читало? – запитав Тарас, простягаючи листа з-під стелі.

Око смикнулося.

Шевченко вловив слабкий промінчик у заграбованому вікні й без поспіху під шамотіння пилюки вив'язав слова, які в потемках ледве вгадував сам:

«Друже мій милий, Тарасе Григоровичу! Ну, поздравляю, наконец, тебя, дорогой мой Тарас Григорьевич, с великою милостью царя. Я узнал, что третьего дня послана бумага командиру Оренбургского корпуса. Что ты согласно просьбе гр. Толстого и засвидетельствованию гр. Перовского получаешь отставку, с предоставлением избрать род и место жизни».

На цьому він спинився. Вернувся до перших слів. Не повірив. І перечитав про себе початок ще раз. І йому здалося, що небо впало на землю. Чи то в голові гудів безжальний пил?... Знову вчитався... Наче правда.

«Допоміг-таки "досточтимий мастер" граф Федір Толстой... А це значить, що капітул «Фенікса»[15 – Граф Федір Петрович Толстой – віце-президент Санкт-Петербурзької Академії художеств, член керівного органу російського масонства капітулу «Фенікса».] підтримав мене... масони мене пробачили... Ну, не цар же зглянувся... Він сам ні на кого не зглядається...» – немов підвішена під стелею на мотузках маріонетка в руках всюдисущого лялькосмика, затремтів від здогаду, напруги й безмірного щастя Шевченко.

Гюрза вловила те розчулення й задерла голову. Вона чекала, що він не втримається і гепнеться. Та й око немов чекало того ж, бо посміхнулося, і його власник несамовито заходився гупати чимось металевим у двері. А Тарас хоч і дрижав, та не падав. Легкі почуття огортали ество блаженством. І роззложена змія кінчиками язика впізнала радість. Скаламучена і зла, вона забула його біль. Вона лиш чула його захват від звістки про волю. І їй уже не було кого жаліти. Змія лізла виступами каменюк по стіні нагору, до Шевченка. А він умить знесилів і, щоб не впасти, потягнувся руками до вузької напівкруглої ніші вікна, втиснувся в неї, хапаючись за грати.

Змія дибилася, зслизала вниз, знову випиналася на хвоста і знову бехкалась об дно камери.

Удари тюремника стихли. Тільки пориви вітру з пилом сікли Шевченкові обличчя.

Він підтягнув до живота ноги, згорнувся, як пес Вася, що лежав у дворі тюрми неподалік вікна його карцеру. І в світі з пилу залишився тільки він сам-один і Вася. Пес, якого любили всі, тому й били всі, кому не ліньки.

– Czyzby panu w karczerze miejsca brakowalo, skoro lezie pan w okno?[16 – А що, панові в карцері місця мало, що пан лізе у вікно? (пол.)] – крізь шум вітру зненацька долетіло до Шевченка питання польською. Метрів за сім від нього в карцері для офіцерів майталачилася від вітру біла, схожа на гриву шевелюра його приятеля, штабс-капітана артилерії Мацея Мостовського. У таке Шевченко не міг повірити. Скинув очима, ще й відвернувся, як від прояви.

Мостовський хихотнув, затрусив чубом, розкидаючи довкола себе пилюку, наче бризки води.

- Macieju, chyba snisz mi sie![17 - Мацею, ти мені снишся! (пол.)] - здивувався Шевченко, розтягуючи обличчя в безтурботній просмішці, неначе справді бачив дивний сон.

- Dobry wieczor, panie-towarzyszu![18 - Добрий вечір, пане-товаришу! (пол.)] - ще голосніше привітався, перекикуючи бурю, Мостовський.

- Macieju, jestem wolny![19 - Мацею, я вільний! (пол.)] - промовив Шевченко, скулюючись за ґратами.

Шум буревію заглушив його слова.

- Co?![20 - Що?! (пол.)] - голосно перепитав Мостовський.

Шевченко втягнув колюче повітря і чимдужч виштовхнув його з грудей:

- Я вільний, Мацею!

З сумом глянув Мостовський на товариша, що скарлючився в три погібелі, і крикнув:

- Widze![21 - Бачу! (пол.)]

Але Шевченка переповнювали нові смисли. Він уникнув смерті від змії. Його не затоптав конем Косарев. У нього не стрелив Кампіоні. І він таки зміг прочитати листа зі звісткою про омріяну свободу. Хіба цього мало?!.. «Ні! - стукало серце в грудях. - Усе, що сталося, схоже на диво!» І Тарас закричав до свого друга, пересилиючи бурю:

- Nie wierzysz?! Nie wierzysz mi?! Tam jest list! Od Lazarewskiego z Petersburga. Píše, że car zlitował się nade mną![22 - Ти не віриш?! Не віриш мені? Ось там лист! Від Лазаревського з Петербурга. Він пише, що цар мене помилював! (пол.)]

Однак Мацей Валентійович Мостовський, якого за участь у польському визвольному русі імперія мало не позбавила шляхетства через ламання шаблі над головою й заслала на край світу, мав усі підстави так говорити.

- Znowu zlitował się?[23 - Знову помилював? (пол.)]

Це питання Мостовського було ще дошкульнішим, і Тарас усе ж таки замислився. Вузька ніша з ґратами, у яку він ледве вповз, тікаючи від змії та вбивць, сама давала на це відповідь. А ще потривожений криками двох в'язнів пес Вася спершу встав і потягнувся, а тоді почав гавкати на Шевченка і Мостовського навпереміну. Врешті він зачхався від пилюки і ліг далі ні в сих ні в тих, облизуючи себе всюди, куди міг дотягтися. Шевченкові теж страшенно закортіло почухати потилицю, але тісна ніша не давала цього зробити. Унизу чигала гюрза. Грізно роздувалася і тренькала хвостом.

- Taka maja carska gra! Pierwszy car daruje wolność, a wtedy wsadza do kazamatów. Natomiast drugi ponownie daje swobodę, żeby raz jeszcze...[24 - Це в них така царська гра! Перший цар Микола дарує свободу, а тоді саджає

у каземати. А другий цар Олександр ще раз дає свободу, щоб ще раз... (пол.)]
- Шевченко не домоворює, бо моторошний здогад паморочить йому голову.

І неначе на підтвердження того, Мостовський закінчує його фразу саме так, як не наважується зробити цього він:

- Posadzic? Po co? Jesli mozna prostym sposobem...[25 - Посадити?... А для чого? Якщо можна простіше... (пол.)]

У Шевченка похолело на душі.

- Bili cie?[26 - Тебе били? (пол.)]

- Biła mnie przez całe moje życie,[27 - Мене били все мое життя (пол.).] - ухилився Тарас.

- Bili cie?! - повторив із притиском Мостовський.

- Nie pamiętam![28 - Не пам'ятаю! (пол.)] - відвів очі від приятеля.

- U ciebie krew na czole![29 - У тебе кров на чолі! (пол.)]

- Krew?...[30 - Кров?... (пол.)] - Шевченко помацав чоло, ніби здивувався.

- Mieszkow na nas z toba donos napisal. O tym, że zalozyliśmy nowe Bractwo Cyryla i Metodego z Kazachami![31 - Мешков на нас із тобою донос написав. Про те, що ми з тобою нове Кирило-Мефодіївське братство з казахами заснували! (пол.)]

- З казахами? Тут, на Мангистау? - засміявся Тарас.

- Так, - Мацей видавався серйозним.

Шевченко подумав, що Мостовський жартує, і вирішив йому підіграти.

- І хто в нас Великий майстер стільця? Я?

- Та більше схоже, що я, - відвернувся від нього Мостовський і зник у глибині камери.

- Мацею! - гукнув Тарас.

Мацей не озивався.

- Мацею! Dokad przepadles?[32 - Куди пропав? (пол.)] - розхвилювався Тарас.

Його поклик почув караульний, що спав у будці. Він визирнув і угледів крізь клуби пилу в прямковій ніші карцеру Шевченка.

- Спускайся в каземат! - гаркнув караульний.

З несподіванки Тарас відпустив штабини ґрат і пробуркотів, знову втрачаючи тям:

- Пощо спускатися... Я й так зараз упаду...

- Спускайся, каторжний! А то счас гефенгнисяйтера господина Мешкова позову! - караульний звів курок рушниці й наставив дуло в заграбовану пройму карцеру.

Але Тарас його вже не почув. Зомлів і повалився вниз на дно камери...

...І знову він молодий, і знову на засніженій кручі. Під ним старий Дніпро в торосах із криги, заметах, що горбами вкрили широке річище. А перед ним - вона - молодиця з білим лицем, з прихованим поглядом і зраним серцем. Він тягнеться, щоб її поцілувати. А вона виставляє перед вустами праву руку з мідною обручкою на середнім пальці, наче каже йому: зніми її, перестав на безіменний, тоді зможеш поцілувати. І Тарас, не вагаючись, надягає перстень на безіменний, тягнеться вустами до неї... І відчуває теплоту її вуст. Вони солодкі, пружні й ніжні. Та запах у них не хатнього затишку, не хліба з печі, не сушених волошок чи рути. Вони пахнуть минулим і чужим. У пахошах тих хижість і мука. Покинутість і зрада...

...І Шевченко вертається зі свого сну. Він знову живий. І від нього відсахнулася витончена силуета. Це жінка з давнім запахом «Parfum a la guillotine»[33 - «Парфум гільйотина» (фр.)] часів Великої французької революції ще 1789-го. І це Агата... Не молодиця зі зблідлим сумовитим лицем.

Вона відскочила від його ліжка й зупинилася біля вікна, важко дихаючи. Він багато в чім їй вдячний. Бо вона вміє його слухати. Йому це лестить, але не більше. І він знову вертається у сон.

З карниза злітає зграйка горобців - Агата відчинила вікно навстіж і подивилася на обрій. Далеко від дачі коменданта Ускова височіють скелясті горби. Вони мріють у літній спеці, будять фантазію...

Агаті було здалося, що Шевченко прокинувся від її таємного поцілунку. Але, постоявши біля вікна, вона переконалася, що то їй тільки здалося. Шевченко не приходив до тям вже другий день. І вона знову підійшла до його ліжка, запнутого від комарів білим мереживом, і ще раз нахилилася над ним. Локон її чорного волосся спав Тарасові на груди. Крізь полотно сорочки виступають міцні м'язи плечей і шиї. Агата хоче доторкнутися до них, але в останню мить не наважується, відсмикує руку й зачіпає мізинцем Шевченкове гаряче чоло.

Тарас доторку ніби не почув. І Ускова наважується прикласти пальці до його чола, нижче садна з пришерхлою кров'ю. Там вона відчула опуклість, яку часто називають «опуклістю впертості». Вони зверху чола по краях. Їй вони дуже подобаються. Коли він у запалі читав свої вірші, ці дві рельєфні частини лоба збільшувалися і весь вираз набував особливої пристрасності. А ще вона любила його очі. Здалеку вони звичайні, сірі. Але коли ти підходиш ближче, то бачиш їхню глибину й мінливість, немов всередині горить вогонь, від якого вони то набираються снаги та стають блискучими й чорними, то світлішають і перетворюються на дві темно-сині тернини. Ці очі вбирають тебе в себе.

Пальці Агати, легкі й ніжні, передавали Шевченкові її поривання і жагучими доторками таки пробуджували його. Він проснувся і крізь примружені повіки спозирав, як Ускова схвильовано дихає, дивлячись на нього.

Почувся тріск бамбукової завіси й до кімнати швидко увійшов Усков. За ним попід стіною майнула ще одна постать. Це не відома Шевченкові дівчина-адайка. Граційна, в одязі червоних тонів, із тюбетейкою без пір'їни на вершечку. Її хода рівна, тиха. Рухи стримані. І якби не багряна сорочка-кейлек, [34 - Кейлек - шовкова сорочка (казах.)] то він би й не запримітив її.

Усков підійшов до дружини, обпік поглядом. Обличчя змучене, локон вибився із зачесаного назад волосся. Агата Омелянівна опустила очі й простягла чоловікові для поцілунку руку. Іраклій Олександрович втратив витримку. Його дратувала присутність сторонніх. І він проігнорував простягнуту руку. Схопив локон, покрутив пальцями. Сказав:

– Милая, вы уже второй день тут. Вы не устали, все эти дни ухаживая за ним?

За дверима почувся шарварок і дитячий писк. Двері з гуркотом відчинилися, і до кімнати влетіла Наташа. За собою вона, схопившись за шаблю, тягла казака.

– Я шьчашь как шаблю эту вытяну! Жьиво пустишьш меня! – якомога нижчим голосом обурювалася дівчинка.

Казак розгубився, віддав однією рукою честь:

– Ваше вискбродіе! Я її й не пускав! Вона сама прослизнула!

– Наташа! Дядя Тарас болен и спит! А ты шумишь! – розсердилася Агата.

– Я же просил тебя поиграть на улице! Почему не слушаешься? – дорікнув доньці Іраклій Олександрович.

Агата Омелянівна підняла Нату. Мала щосили пручалася. Та її з іншого боку обійняв Усков. І ображена на тата дівчинка пхикнула:

– Да он ужьэ прошьнулшьа! Вон глажьок хитрый у Тарашья! Шьями пошьмотрите!

Незграбно тримаючи дитину з обох боків, батьки передали її казаку. І під супровід слів коменданта: «Иди поиграй с ней на улице!» спантеличений казак виніс Нату до саду.

Розбурханий галасом Тарас, котрий спостерігав за всією веремією, слабо всміхаючись, запитав:

– Я довго спав?

І Ускови тут-таки відреагували на Шевченкове пробудження. Агата кинулася до ліжка. А Іраклій залишився стояти при дверях, озираючись то на адайку, то на дружину, то у вікно.

- Вы были без сознания, - сказала зраділа Ускова.

А комендант додав сухо:

- Более полутора суток.

- И всё это время бредили. Жар у вас был сильный. Всю бочку уксуса на вас извели, - утішливо мовила Агата.

- Нічого не пам'ятаю, - збентежився Тарас.

Ускова зашарілася, як юнка. Її світла шкіра набула коралового відтінку. І вона промовила тихо, відводячи від чоловіка лице:

- Вы стихи новые читали. Красивые, страшные... «Живого б любила, другую б удушила, а с неживым в яму б легла...» Неужели такие страсти на вашей родине не редкость?

Ускова дратував рум'янець дружини, і він не зміг цього приховати:

- Собственно, Агафья Емельяновна их до конца не понимает по причине шведского образования...

Агата знітилася, схопилася, проходячи повз чоловіка, присіла в кніксені й уже з-за дверей сказала:

- Простите меня... Тарас Григорьевич, я принесу вам завтрак.

- Извините! - кинув Усков Шевченку й вийшов слідом за дружиною.

Тиша, що її по собі залишили Ускові, швидко урвалася казахською веселою пісенькою. До вікна з горобцями підбігла молода казашка, простягаючи до птахів руки. Горобці немовби за її наказом повернулися на улюблений, давно насиджений карниз і відчайдушно зацвірінкали.

- Ба?сы емессіз бе?[35 - Ви шаманка? (казах.)] - спитав Шевченко. Це звучало радше як ствердження, аніж питання.

Адайка сприйняла його, наче старого знайомого, і відповіла поганою російською:

- Бабушка шаманкой былъ, а я - беркутчи.[36 - Беркутчи - мисливець, що полює на звірів за допомогою дресированих хижих птахів, переважно беркутів (казах.).]

- Беркутчи? Я вперше бачу тут жінку-беркутчи!

Казашка всміхнулася і заговорила до горобців по-своєму. Два горобчики всілися їй на плечі та слухали, що вона каже. Впевненість й умиротворення ховалися в кутиках її вуст. І Тарас відразу сповнився бадьорості. Йому захотілося підійти до дівчини. Та встати бракувало сил. Він лише всівся на ліжку, закутуючись у простирадло.

– А хто російської тебе навчив? – заговорив до неї українською. І вона – о диво! – його зрозуміла.

– Мой дед Адай Парахат Муалим – великий аксакал. Всё знает.

– А звати тебе як?

– Я для уруса Катя.

– А я для всіх – Тарас. І я не урус.

– А хто ти?

– Я українець.

– Країнець? Это как наше слово «шекара»? [37 – Шекара – рубіж (казах.).]

– Майже... Бо край мій далеко.

– И вы по тот край ходите?

– Ходимо, ще й бігаємо! – не втримався і розсміявся Шевченко.

Катя від такої його реакції зніяковіла. І, обсаджена з голови до ніг горобцями, запитала:

– Неге екенін білмеймін, сен украинша с?йлесе? т?сінемін? [38 – А чому, як ти говориш українською, я тебе розумію? (казах.)]

На це Шевченко лише знизав плечима. А тоді, задивляючись у вікно на хмарку птаства, що вже, немов вилітаючи з марева, крутилася над горбами, запитав:

– Скажи, а тебе, окрім горобців, які ще тварі люблять?

– Горобці?... Это тор?айлар по-нашему?

– Так, – сказав Шевченко і з обережності, позираючи на сонмище пернатих, що сунуло до комендантської дачі, запропонував: – Може, нам краще зачинити вікно?

Катя і собі глянула на птахів, що підлітали, і розсипалася дзвінким сміхом:

– А! Не бойсь птиц! Они не меня любят, а мои баурсаки! – витягла з-за рукавів дві казахські перепічки, які кришила горобцям, і заповзято пожбурила їх у сад.

Горобці й усі крилаті миттю шмигнули за ними. Сад вибухнув різноголосим цвірінчанням і свистом. Шевченко й не помітив, як, скрадаючись навшпиньках, до його ліжка підійшла Ната і стрибнула до нього в обійми.

– Где ты был? Шьто шь тобой шьделали? Мне мама шькажьала, шьто тебя били плохие дядьки. Это правда? – спитала дівчинка, тицяючи пальцем у садно на Шевченковій голомозині.

Тарас і собі намацав те садно:

– А я й не пам'ятаю, – а тоді розквітнув в усмішці й запитався в милої пустунки: – А ти вивчила літеру «Н»?... Поки я з дядьками бився?

Наташа прибрала серйозності і, прикладаючи пальчика до вуст, зашепотіла:

– Тишьше, а то меня шьчашь выгонят... и вшьо ижь-жьа тебя.

Тарас хитро глянув на малу шалапутку й серйозно сказав:

– Ти, Нато, не крути. Літеру «Н» без мене вчила чи ні?!

Наташа закрутила лукавими очицями. І, щоб не відповідати, засмикала Шевченкові вуса, поторгала губи. Одне слово – робила все, що могла, заважаючи йому говорити.

Казашка Катя забулася про горобців і допитливо спостерігала за тим, як Тарас бавиться й водночас учить Нату.

Шевченко врешті ухилився від настирливих пальченьт малої й перепитав суворо, натискаючи на кожній літері «Н»:

– Эн-н... Ты помн-нишь н-наш уговор?

Наташа знітилася, винувато похитуючи ніжкою в червоному сандалику.

– Помн-ню, – глибоко зітхаючи, майже приречено промовила, тільки щоб не опечалювати дядю Горича.

– А який він був? – спитав Тарас.

– Букву «Н» выутьшить на жьубок, – скрушно відповіла Наташа, але раптом спохопилася і, склавши губки трубочкою, намалювала в повітрі літеру «Н». – Ой, вшьомнила! Я её давно выутьшила и давно жьябыла. Она шь ношьками такая! Шьтранная!

– А як вона називається?

– «ЭН».

– А ще як?

– Дядя Тарашь, у нашь шь тобой шьовшьем нет времени на литературу. Шьейчашь папа вернётшья и жадашьт пертшу!

– Ти не викручуйся, хитра, – зареготався Тарас.

– Я не хитрая. Я ижьворотливая!

Шевченко розхихотівся ще дужче. Глянув у бік казашки, яка так само посміхалася, але, здається, більше пташині, яку тримала в руці та гладила

по спинці. То був місцевий чубатий жайвір. Він сидів, як укопаний, і від задоволення мружив дрібненьке око.

– А кто тебе такое сказал? – поцікавився Шевченко.

– Мама внацьшале! А потом папа тожъе шькажьал!.. Они любят повторять друг друга.

Зайшов Усков, сухий, підкреслено підтягнутий, заговорив із порога, наче щось забув і повернувся:

– Наташа! Перестань мучить Шевченку! Иди в сад, погуляй.

Дівчинка ще міцніше притискається до Горича, крутить головою.

Іраклій Олександрович показово категоричний:

– Катя, отведи Наташу в сад! Там столько бабочек разноцветных налетело!

Наташа не хоче йти до саду, але вона побоюється свого тата, коли він такий черствий і беззаперечний. Тому в покорі схилила голову й подала Каті руку. Вже на виході згадала, як називається та літера «ЕН», і радісно озвалася:

– Я вшьпомнила... Буква «ЭН» ешьчо «Нашь» нажьиваетьша!

Шевченко, задоволений, вигукнув навздогін:

– Молодець, Ната! Читава дитина!

– Ты слышьала? – заторочила Ната до Каті. – Я читава!

– А что это означай?

– Не жьнаю. Наверное, что-то хорошее... – гомоніла Ната.

Цей діалог пом'якшив Ускова. Така прихильність до Шевченка тішила коменданта. І після з'ясовувань із дружиною, які додали ревностів Іраклію Олександровичу, він усе ж таки полагіднішав. І вже поштиво, стримано, присідаючи на краєчок ліжка, він сказав:

– Тарас Григорьевич, примите и мои поздравления!

– Это в честь чего? Моей неприютности? – здивувався Шевченко.

Жарти й дотепи були недоречними в Шевченковому становищі. Тому комендант сказав прямо:

– В честь вашего освобождения... Все укрепление гудит! И каждый по-разному. Вы первый украинский ссыльный, которого отсюда выпускают живым.

– Спасибо... – сказав, збираючись на силі.

– За что?

- Що дали зрозуміти.
- По крайній мере я не дам вам забыть, - проказав холодно.
- Що?

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=29427003&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Дядька - в армії царської Росії - відданий цареві солдат-служака, якому командування доручало стежити за рядовими - політичними засланцями.

2

Верства - давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км і вживалася до запровадження метричної системи.

3

Карагач – вид в'яза, що росте в Середній Азії.

4

Карагана – рід листопадних кущів родини Бобові, жовта акація.

5

Фабра – спеціальна фарба або мазь, якою у XVIII-XIX ст. фарбували вуса й бакенбарди.

6

Айголек – хоровод, танець місяця (казах.).

7

Цейхвартер – начальник арсеналу, гефенгнісляйтер – комендант тюрми.

8

Хто це? (швед.)

9

Щось дуже прямолінійно (нім.).

10

А це вже цікаво (нім.).

11

Ні. Він не придурюється (нім.).

12

Віттенберг – місто в Німеччині; центр культурного і політичного життя, зіграло помітну роль на початку Реформації, було місцем діяльності Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона і Лукаса Кранаха.

13

Застольна ложа – масонський ритуал, відбувається в урочистих випадках у формі бенкету після зібрання масонської ложі, в одному з устаткованих приміщень масонського храму.

14

Тенгри – назва Бога у тюркських народів, Всевишній, відповідає поняттю Бога у християн, Аллаха в мусульман і китайському поняттю Неба.

15

Граф Федір Петрович Толстой – віце-президент Санкт-Петербурзької Академії художеств, член керівного органу російського масонства капітулу «Фенікса».

16

А що, панові в карцері місця мало, що пан лізе у вікно? (пол.)

17

Мацею, ти мені снишся! (пол.)

18

Добрий вечір, пане-товаришу! (пол.)

19

Мацею, я вільний! (пол.)

20

Що?! (пол.)

21

Бачу! (пол.)

22

Ти не віриш?! Не віриш мені? Ось там лист! Від Лазаревського з Петербурга.
Він пише, що цар мене помилував! (пол.)

23

Знову помилював? (пол.)

24

Це в них така царська гра! Перший цар Микола дарує свободу, а тоді саджає у каземати. А другий цар Олександр ще раз дає свободу, щоб ще раз... (пол.)

25

Посадити?... А для чого? Якщо можна простіше... (пол.)

26

Тебе били? (пол.)

27

Мене били все мое життя (пол.).

28

Не пам'ятаю! (пол.)

29

У тебе кров на чолі! (пол.)

30

Кров?... (пол.)

31

Мешков на нас із тобою донос написав. Про те, що ми з тобою нове Кирило-
Мефодіївське братство з казахами заснували! (пол.)

32

Куди пропав? (пол.)

33

«Парфум гільїотина» (фр.).

34

Кейлек – шовкова сорочка (казах.)

35

Ви шаманка? (казах.)

36

Беркутчи - мисливець, що полює на звірів за допомогою дресированих хижих птахів, переважно беркутів (казах.).

37

Шекара - рубіж (казах.).

38

А чому, як ти говориш українською, я тебе розумію? (казах.)